

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

**BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA
MƏRKƏZİ**

**“KOMMERSİYA MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ MALİYYƏ NƏZARƏTİNİN
İNKİŞAFININ KONSEPTUAL MƏSƏLƏLƏRİ
(SƏNAYE MÜƏSSİSƏLƏRİ TİMSALINDA)”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Nəsibli Çinarə Gümüş qızı

BAKİ – 2021

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ ____ ” _____ **20__ -ci il**

“KOMMERSİYA MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ MALİYYƏ NƏZARƏTİNİN
İNKİŞAFININ KONSEPTUAL MƏSƏLƏLƏRİ
(SƏNAYE MÜƏSSİSƏLƏRİ TİMSALINDA)”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403 - Maliyyə

İxtisaslaşma: Maliyyə nəzarəti və audit

Qrup: 634

Magistrant:

Nəsibli Çinarə Gümüş qızı

_____ **imza**

Elmi rəhbər:

i.e.n., dos. Qarayev Azər İslam oğlu

_____ **imza**

Proqram rəhbəri:

i.e.n., dos. Vəliyev Cəbrayıl Xəlil oğlu

_____ **imza**

Kafedra müdiri:

i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi oğlu

_____ **imza**

BAKİ – 2021

Elm andı

Mən, Nəsibli Çinarə Gümüş qızı and içirəm ki, “Kommersiya müəssisələrində maliyyə nəzarətinin inkişafının konseptual məsələləri (sənaye müəssisələri təmsalında)” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

KOMMERSİYA MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ MALİYYƏ NƏZARƏTİNİN İNKİŞAFINI KONSEPTUAL MƏSƏLƏLƏRİ (SƏNAYE MÜƏSSİSƏLƏRİ TİMSALINDA)

XÜLASƏ

Mövzunun aktuallığı: Əmtəə-pul münasibətlərinin mövcud olduğu hər bir cəmiyyətdə maliyyə nəzarəti obyektiv şəkildə zəruridir. Bazar iqtisadiyyatı üçün səciyyəvi olan sərbəst iqtisadi sistemin səmərəli işləməsinin vacib şərtlərindən biri iqtisadi fəaliyyətin bütün iştirakçılarının hüquqlarına, vəzifələrinə və məsuliyyətlərinə riayət etməsidir.

Tədqiqatın məqsədi: Müasir dövrdə kommertiya müəssisələrində maliyyə nəzarətinin, daxili nəzarət sisteminin zərurilik səviyyəsini müəyyənləşdirərək, maliyyə nəzarətinin mövcud inkişaf problemlərini araşdıraraq ortaya qoymaq.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Müşahidəetmə və təsviretmə, nəzəri metodlardan olan analiz və sintez, həmçinin iqtisadi təhlil üsulları.

Tədqiqatın informasiya bazası: Azərbaycanın və xarici ölkə iqtisadçı və maliyyəçilərinin elmi əsərlərindəki nəzəri baxışlarından və monoqrafiyalarında tədqiqat üsullarından, həmçinin Dövlət Statistika Komitəsinin hesabatlarına, Maliyyə Nazirliyinin, Mərkəzi Bankın rəsmi materiallarından, məruzələrindən, hesabatlarından, Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin informasiya bazasından, müxtəlif internet saytlarının iqtisadi məlumatlarından və s. mənbələrdən geniş istifadə edilmişdir. sənaye müəssisələrinin maliyyə hesabatları.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: “Covid 19” epidemiyası ilə əlaqədar olaraq praktiki araşdırmaların aparılmasındakı mövcud məhdudiyyətlər.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Maliyyə nəzarətinin, eləcə də kommertiya müəssisələrində daxili maliyyə nəzarətinin mahiyyəti dərindən öyrənilmiş, onun iqtisadi idarəetmə sistemindəki yeri və rolu müəyyən edilmişdir.

Nəticələrin istifadə olunma biləcəyi sahələr: Mövcud problem və çatışmazlıqlar öyrənilərək, onların həlli yolları ortaya qoyulmuş və kommertiya müəssisələrində maliyyə nəzarətinin inkişafı istiqamətində təklif və tövsiyələr təqdim edilmişdir.

Açar sözlər: nəzarət, maliyyə, hesabat, mühasibat

CONCEPTUAL ISSUES OF DEVELOPMENT OF FINANCIAL CONTROL IN COMMERCIAL ENTERPRISES (IN THE EXAMPLE OF INDUSTRIAL ENTERPRISES)

SUMMARY

Relevance of the topic: Financial control is objectively necessary in any society where commodity-money relations exist. One of the important conditions for the effective functioning of a free economic system, which is typical of a market economy, is the observance of the rights, duties and responsibilities of all participants in economic activity.

The purpose of the study: To determine the level of necessity of financial control, internal control system in commercial enterprises in modern times, to reveal the existing development problems of financial control.

Research methods used: Observation and description, analysis and synthesis of theoretical methods, as well as methods of economic analysis.

Research database: Reports of the State Statistics Committee, official materials of the Ministry of Finance, the Ministry of Taxes, the Central Bank, reports, reports, information database of the State Statistics Committee of the Republic of Azerbaijan, etc.

Limitations of the study: Existing limitations of practical research in connection with the Covid 19 epidemic.

Scientific novelty and practical results of the research: The essence of financial control, as well as internal financial control in commercial enterprises has been studied in depth, its place and role in the economic management system has been determined.

Areas where the results can be used: The existing problems and shortcomings were studied, solutions were identified and suggestions and recommendations were made for the development of financial control in commercial enterprises.

Keywords: control, finance, reporting, accounting

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

AR	Azərbaycan Respublikası
DNS	Daxili Nəzarət Sistemi
ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
BMHS	Beynəlxalq Maliyyə Hesabatı Sistemi
KOS	Kiçik Orta Sahibkarlıq

MÜNDƏRİCAT

	Giriş.....	8
FƏSİL I.	KOMMERSİYA MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ MALİYYƏ NƏZARƏTİNİN TƏŞKİLİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI...	12
1.1.	Maliyyə nəzarətinin iqtisadi mahiyyəti, zəruriliyi və təsnifatı	12
1.2.	Kommersiya müəssisələrində maliyyə nəzarətinin təşkilinin məqsədi, vəzifələri, forma və metodları.....	19
1.3.	Maliyyə nəzarətinin müəssisənin daxili nəzarət sistemində yeri və rolu.....	25
FƏSİL II.	KOMMERSİYA MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ DAXİLİ NƏZARƏT SİSTEMİNİN TƏŞKİLİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ SƏMƏRƏLİLİYİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ.....	37
2.1.	Kommersiya müəssisələrində (sənaye müəssisələrində) daxili maliyyə nəzarəti sisteminin təşkili xüsusiyyətləri və müasir vəziyyəti.....	37
2.2.	Kommersiya müəssisələrində daxili maliyyə nəzarətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi.....	50
FƏSİL III	KOMMERSİYA MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ MALİYYƏ NƏZARƏTİNİN ƏSAS İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ....	59
3.1.	Kommersiya müəssisələrində (sənaye müəssisələrində) daxili maliyyə nəzarəti sisteminin təşkili problemləri və çətinlikləri.....	59
3.2.	Sənaye müəssisələrində daxili maliyyə nəzarətinin inkişafının əsas istiqamətləri.....	65
	NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	71
	İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SIYAHISI.....	74
	Cədvəllərin siyahısı.....	78
	Sxemlərin siyahısı.....	78

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Əmtəə-pul münasibətlərinin mövcud olduğu hər bir cəmiyyətdə maliyyə nəzarəti obyektiv şəkildə zəruridir. Bazar iqtisadiyyatı üçün səciyyəvi olan sərbəst iqtisadi sistemin səmərəli işləməsinin vacib şərtlərindən biri iqtisadi fəaliyyətin bütün iştirakçılarının hüquqlarına, vəzifələrinə və məsuliyyətlərinə riayət etməsidir. Buna yalnız qanunun aliliyi prinsipləri əsasında nail olmaq mümkündür. Buna görə bazar şəraitində dövlətin maliyyə sistemi qurulur və əsasən maliyyə qanunlarının qaydaları ilə idarə olunur. Mövcud və potensial riskləri minimuma endirmək məqsədi ilə iqtisadiyyatda nəzarət sistemi yaradılmışdır. İqtisadiyyatın əsasını maliyyə münasibətləri təşkil etdiyindən, iqtisadi nəzarət sistemində maliyyə nəzarəti ən aktual növ kimi formalaşmışdır. Onun funksional məqsədi iqtisadiyyatın bütün sahələrində mənbələrdən səmərəli istifadəni təmin edən maliyyə siyasətinin uğurla həyata keçirilməsidir. Maliyyə nəzarəti - maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətində qanunun aliliyinin təmin edilməsinin ən vacib vasitəsidir. Maliyyə nəzarəti səhv idarəetmə və israfçılığın qarşısını alır, pul vəsaitlərinin və digər maliyyə mənbələrinin oğurlanması faktlarını aşkar edir.

Maliyyə nəzarəti, təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətinin maliyyə və onunla əlaqəli məsələlərinin, özünəməxsus forma və metodlar tətbiq edilməklə yoxlanılması üzrə tədbirlərin və ya fəaliyyətlərin məcmusudur. Maliyyə nəzarəti dövlət və onun idarələrində, eyni zamanda bütün komməriya müəsisələrində nəzarəti təmin etməyə yönəlmişdir. Belə ki, dövlət maliyyə nəzarətini özünün qanunverici və icraedici idarələri və digər bütün dövlət idarələri tərəfindən həyata keçirir. Müəsisələr isə öz fəaliyyətinə maliyyə nəzarətini həyata keçirmək üçün daxili nəzarət sistemi yaradır. Ümumi olaraq sürətli və davamlı inkişaf yüksək səviyyədə material, əmək və maliyyə resursları tələb edir. Onlardan maksimum dərəcədə effektiv və səmərəli istifadəni təmin etmək müasir dövrün ən aktual məsələlərindən biridir. Dövlətin və bütün komməriya müəsisələrinin həyata keçirdiyi nəzarət sisteminin əsas məqsədi də bu səmərə və effektivliyi əldə etməklə bərabər istehsal fəaliyyətinin potensial risklərini minimuma endirməkdir. Son dövrlərdə ölkəmizin müxtəlif növlü komməriya müəsisələrində

iqtisadi inkişafa güclü təkan verən təkmil maliyyə nəzarəti sisteminin formalaşması istiqamətində bir çox tədbirlər görülməsinə baxmayaraq, qurulan yeni sistemin stukturunda bir sıra nöqsan və çatışmazlıqlar özünü göstərir. Bu sahədə ortaya çıxan problem və çatışmazlıqlar kommertiya müəssisələrindəki maliyyə nəzarəti sisteminin yenidən qurulmasını və daha təkmil hala gətirilməsini vacib və zəruri edir.

Yekun olaraq, müəssisələrin təsəffürat fəaliyyətinin nəticələrinin onun risk və səmərəlilik göstəricilərindən asılıq səviyyəsi kommertiya müəssisələrində (sənaye tipli) daxili nəzarət sistemlərinin yenidən araşdırılıb, daha da təkmilləşdirilməsi məsələsini birdaha ön plana çəkir.

Problemın qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: İstehsal proseslərinin sürətlə artdığı müasir dövrdə həm ölkəmizdə, həm də xarici ölkələrdə istər sənaye müəssisələrində, istərsədə digər kommertiya müəssisələrində istehsal fəaliyyətinin növündən asılı olmayaraq nəzarət sistemi tətbiq edilmişdir. Belə bir iqtisadi inkişaf və artım eyni zamanda tələb edir ki, tətbiq olunan nəzarət də ona paralel olaraq inkişaf etsin və artsın. Bu səbəbdən maliyyə nəzarəti hər dövrün aktual məsələsi olaraq araşdırılmış və öyrənilmişdir. Maliyyə nəzarətinin nəzəri, praktiki məsələləri respublikamızın iqtisadi alimlərindən İ.M.Abbasov, F.Ş.Hacıyev, B.A.Xankişiyev, A.F.Musayev, A.M.Kərimov, D.A.Bağirov, M.Həsənli və başqalarının əsərlərində, V.Novruzovun, A.Bayramovun, L.Nəsibovanın məqalələrində öz əksini tapmışdır. Qeyd etdiyimiz məsələlərə ölkəmizin iqtisadçı alimləri ilə yanaşı M.S.Şidlovskaya, O.A.Kuzayeva, N.Q.Şturlak, V.N.Jukov, V.İ.Şleynikov, V.I.Podolsky, A.A.Yalbulanov, E.Yu.Qraçeva və başqaları elmi işlərində geniş yer vermiş, və bütün bu işlərin əsasında xarici ölkələrin təcrübəsi də daim öyrənilmiş və yeniliklər tətbiq edilmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqat işinin əsas məqsədi müasir dövrdə kommertiya müəssisələrində maliyyə nəzarətinin, daxili nəzarət sisteminin zərurilik səviyyəsini müəyyənləşdirərək, maliyyə nəzarətinin mövcud inkişaf problemlərini araşdıraraq ortaya qoymaqdan və bu problemlərin həll edilməsinə yollarını müəyyən edərək, kommertiya müəssisələrində maliyyə

nəzarətinin perspektiv inkişafı üçün təklif və tövsiyələr verməkdən ibarətdir. Qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələr müəyyən edilmiş və yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- Maliyyə nəzarətinin mahiyyətinin, məzmununun, məqsəd və vəzifələrinin açıqlanması;
- Kommersiya müəssisələrində (sənaye müəssisələrində) daxili nəzarət sisteminin təşkili xüsusiyyətlərinin təhlil edilərək, səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi;
- Müəssisədaxili maliyyə nəzarətinin beynəlxalq təcrübəyə əsasən müqayisəli təhlilini təşkil etmək;
- Sənaye tipli kommersiya müəssisələrində daxili maliyyə nəzarəti sisteminin təşkili problemləri və çatışmazlıqlarının müəyyənləşdirərək, bu problemlərin aradan qaldırılması tədbirlərinin işlənilib hazırlanması;
- Sənaye müəssisələrində daxili maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində təklif və tövsiyələrin hazırlanması.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Dissertasiya işinin obyektini kommersiya (sənaye) müəssisələrinin daxili maliyyə nəzarəti sistemi təşkil edir. Tədqiqatın predmetini isə sənaye müəssisələrində daxili maliyyə nəzarətinin təşkili və fəaliyyəti prosesində yaranan iqtisadi-təşkilati münasibətlər təşkil edir.

Tədqiqat metodları: Dissertasiya işində empirik tədqiqat metodlarından olan müşahidə və təsvir etmə, nəzəri metodlardan olan analiz və sintez, həmçinin iqtisadi təhlil üsullarından istifadə edilmişdir. Qeyd edilmiş metodlar tədqiqatın aparılması prosesində istifadə ediləcək ən səmərəli metodlardır. Empirik metodlardan olan müşahidə və digər metodlar vasitəsi ilə maliyyə nəzarəti sisteminin iqtisadi mahiyyəti və zəruriliyi araşdırılaraq, respublikamızda və xarici ölkələrdə maliyyə nəzarətinin müasir vəziyyəti və onun hansı səviyyədə təşkil olunması faktlar əsasında tədqiq ediləcək. Nəzəri metodlardan olan analiz və sintez metodu ilə kommersiya müəssisələrində maliyyə nəzarəti sistemi dərinlən təhlil edilərək, daxili maliyyə nəzarətinin səmərəliliyi qiymətləndiriləcək və sistemin təşkilindəki əsas problem və çatışmazlıqlar ortaya qoyularaq, sənaye

müəssisələrində daxili maliyyə nəzarəti sisteminin inkişaf istiqamətləri müəyyənləşdiriləcəkdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsaslarının bazası kimi Azərbaycanın və xarici ölkə iqtisadçı və maliyyəçilərinin elmi əsərlərindəki nəzəri baxışlarından və monoqrafiyalarındakı tədqiqat üsullarından, həmçinin Dövlət Statistika Komitəsinin hesabatlarına, Maliyyə Nazirliyinin, Mərkəzi Bankın rəsmi materiallarından, məruzələrindən, hesabatlarından, Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin informasiya bazasından, müxtəlif internet saytlarının iqtisadi məlumatlarından və s. mənbələrdən geniş istifadə edilmişdir. Həmçinin, kommərsiya müəssisələrində maliyyə nəzarəti sisteminin inkişaf xüsusiyyətləri, onu əks etdirən göstəricilər çoxluğu, eləcə də ona birbaşa və dolayısı ilə təsir edə bilən ölkə daxili və ölkə xarici amillər, buna bənzər digər problemlər haqqında dünya səviyyəli iqtisadçıların və ölkəmizin iqtisadçılarının, alimlərinin böyük əhəmiyyətə malik elmi əsərləri, tədqiqat materialları təşkil edir.

Tədqiqatın gözlənilən elmi-praktiki nəticələri: Maliyyə nəzarətinin, eləcə də kommərsiya müəssisələrində daxili maliyyə nəzarətinin mahiyyəti dərindən öyrənilmiş, onun iqtisadi idarəetmə sistemindəki yeri və rolu müəyyən edilmişdir. Xarici təcrübələr əsasında kommərsiya müəssisələrində maliyyə nəzarətinin təşkili xüsusiyyətləri araşdırılmış və respublikamızda bu sistemin hazırki vəziyyəti müəyyənləşdirilmişdir. Mövcud problem və çatışmazlıqlar öyrənilərək, onların həlli yolları ortaya qoyulmuş və kommərsiya müəssisələrində maliyyə nəzarətinin inkişafı istiqamətində təklif və tövsiyələr təqdim edilmişdir.

FƏSİL I. KOMMERSİYA MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ MALİYYƏ NƏZARƏTİNİN TƏŞKİLİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1. Maliyyə nəzarətinin iqtisadi mahiyyəti, zəruriliyi və təsnifatı

Nəzarət, müasir idarəetmə sisteminin əsas funksiyalarından biridir. Belə ki, ilk dəfə olaraq A.Fayole tərəfindən idarəetmənin ilkin beş funksiyası tərtib edilmişdir: planlaşdırma, təşkilatçılıq, idarəetmə, koordinasiya və nəzarət. Digər müəlliflər bir başqa funksiyalar siyahısını hazırlamışlar: planlaşdırma, təşkilatçılıq, idarəetmə, motivasiya, liderlik, nəzarət, rəhbərlik, tədqiqat, qiymətləndirmə, kadr seçimi. Ancaq müasir iqtisadi idarəetmə sistemində isə yalnız dörd idarəetmə funksiyasından danışılır. Bunlar planlaşdırma, təşkilatlanma, motivasiya və nəzarət funksiyalarıdır.

Nəzarət hər bir təşkilatın kəmiyyət və keyfiyyət nəticələrinin qiymətləndirilməsini və uçotunu, təşkilat rəhbərliyinin qərarlarının düzgün olub olmadığını və düzəliş edilməsinin lazım olub-olmadığını müəyyənləşdirən prosesdir. O, təşkilatın hədəflərinə, məqsədlərinə çatmasını təmin edir. Əvvəlcədən gözlənilməyən təhlükələri aşkar etmək, səhvləri, xətalara, o cümlədən mövcud standartlardan yayınmaları aşkar etmək və bununla da yaxşılaşdırma tədbirlərinə zəmin yaratmaq üçün hazırlanmışdır.

A.D.Şeremet və V.P.Suysa görə “nəzarət idarəetmənin mühüm funksiyasıdır. O, cəmiyyətin iqtisadi həyatında obyektiv bir haldır, maliyyə vəsaitlərinin idarəedilməsi sahəsində - maliyyə münasibətlərinin tənzimlənməsi sisteminin vacib tərkib hissəsidir”.

M.S.Şidlovskayaya görə nəzarət idarəetmənin müstəqil funksiyası və bazar iqtisadiyyatının ən önəmli elementlərindəndir (Şidlovskaya M.S., 2001: s.5).

Nəzarət cəmiyyətin müxtəlif sahələrində həyata keçirilir. Bu baxımdan nəzarətin iqtisadi, statistik, maliyyə, ekoloji, texniki, inzibati və digər müxtəlif növləri fərqləndirilir. Əmtəə-pul münasibətlərinə əsaslanan istənilən cəmiyyətdə maliyyə nəzarəti xüsusi yer tutaraq öz zəruriliyini hər dövrdə daha da artırmışdır.

Maliyyə nəzarəti, ölkənin və ayrı-ayrı bölgələrin səmərəli sosial-iqtisadi inkişafı məqsədi ilə dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanlarının vəsaitlərinin

təşkili, bölgüsü və istifadəsi sahəsindəki hərəkətlərin qanuniliyinə və məqsədəuyğunluğuna nəzarətdir. Maliyyə nəzarəti dövlətin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətində qanunun aliliyinin təmin edilməsinin ən vacib vasitəsidir.

Maliyyə nəzarətinin olması, maliyyənin özünəməxsus nəzarət funksiyasına malik olması ilə əlaqədardır. Maliyyə nəzarəti maliyyənin nəzarət funksiyasının praktik həyata keçirilməsini təmin etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Maliyyə nəzarəti müəssisələrin, təşkilatların, qurumların, habelə dövlət və maliyyə-bank strukturlarının maliyyə intizamının yerinə yetirilməsinə görə məsuliyyəti ilə sıx bağlıdır. Bu məsuliyyət həm inzibati, həm də maliyyə (intizam qaydalarını pozan) iqtisadi (maddi) təsir tədbirlərində ifadə edilə bilər. İqtisadi təsir tədbirləri, istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsinə, onun intensivləşməsinə, xüsusilə, ətraf mühitin bərpasına və s. töhfə verən maliyyə mexanizminin qolları olan maliyyə sanksiyaları vasitəsilə özünü göstərir.

Maliyyə nəzarəti maliyyə sisteminin ən vacib hissələrindən biridir. Gəlir əldə edilməsinin düzgünlüyünü, onun vaxtında və tam olmasını, eyni zamanda xərclərin düzgünlüyü və dəqiqliyini təmin edir. Maliyyə nəzarətinin səmərəliliyi iqtisadi və sosial siyasətin uğurla həyata keçirilməsinin, inzibati aparatın düzgün işləməsinin vacib şərtidir.

D.Q.Çernik maliyyə nəzarətinin tərifini belə ifadə edir: Maliyyə nəzarəti maliyyənin nəzarət funksiyalarının həyata keçirilməsinin forması kimi çıxış edir. Maliyyə nəzarətinin məzmunu, təyinatı təsərrüfat subyektlərinin, sahə və ərazi idarəetmə subyektlərinin maliyyə fəaliyyətinin yoxlanılmasından ibarətdir.

Maliyyə nəzarəti, xüsusi olaraq yaradılan idarəetmə orqanlarının və bütün təsərrüfat subyektlərinin maliyyə intizamına əməl edilməsi, habelə maliyyə əməliyyatlarının məqsədəuyğunluğu ilə bağlı qanunla tənzimlənən fəaliyyətdir.

Maliyyə nəzarəti, qəbul edilmiş icra prosesi haqqında tam və etibarlı məlumatların vaxtında alınması üçün maliyyə mənbələrinin formalaşması, bölüşdürülməsi və istifadəsi prosesində təsərrüfat subyektlərinin, dövlət hakimiyyəti orqanlarının və yerli özünüidarəetmə orqanlarının qanunun aliliyinə uyğunluğunun yoxlanılması məqsədilə xüsusi səlahiyyətli orqanlar tərəfindən

reallaşdırılan tədbirlər və əməliyyatlar toplusudur. Maliyyə nəzarətinin məzmunu onun prinsipləri və təşkili üsulları ilə ortaya çıxır və onun struktur elementləri və əlaqələri birlikdə nəzarət sistemini təşkil edir.

Nəzarət subyektləri maliyyə nəzarəti sisteminin ən vacib elementləridir, çünki onlar tətbiq olunan qanuna uyğun olaraq birbaşa nəzarəti həyata keçirir və öz hərəkətlərinə görə cavabdehdir.

Maliyyə nəzarəti sisteminin qeyd edilən əsas elementləri içərisində daha xüsusi və mürəkkəb quruluşa malik olanı nəzarət mexanizmidir. Onun da özlüyündə tərkib hissələri mövcuddur. Bu hissələri sxem -də aydın görə bilərik:

Sxem 1: Maliyyə nəzarəti mexanizmi

Maliyyə nəzarəti mexanizminin tərkib hissələri
Nəzarətin predmetinin müəyyənləşdirilməsi
Nəzarət prosesinin həyata keçirilməsi
Nəzarət subyektinin səlahiyyətinin müəyyən edilməsi
Nəzarətin nəticələrinin qiymətləndirilməsi
Nəzarət metodu və vasitəsinin müəyyən edilməsi

Mənbə: Müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Pul vəsaitlərinin hərəkəti prosesini müşayiət edən ictimai istehsalın bütün sahələrində iştirak edir. Maliyyə nəzarətinin obyektini təsərrüfat subyektlərinin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti nəticəsində yaranan bütün pul münasibətlərinin tərkib hissələri, pul vəsaitlərinin, maddi, əmək və digər vəsaitlərin toplanması, bölüşdürülməsi və istifadəsi prosesindəki pul axınları; predmetini maliyyə göstəriciləri, gəlirlilik, istehsal xərcləri, rentabellik göstəriciləri, mənfəət, bütün növ gəlirlər, valyuta və kassa əməliyyatları, müəssisələrin qiymətləndirilməsi, vergi bəyannamələri, mühasibat sənədləri və sair təşkil edir.

S.P.Openışev və V.A.Jukov maliyyə nəzarətinin elementlərinin qeyd olunanlardan ibarət olduğunu bildirmişlər:

1. Nəzarət subyekti (kim nəzarət edir)

2. Nəzarət obyektı (kimi yoxlayırlar)
3. Nəzarət predmeti (nə yoxlayırlar)
4. Nəzarət prinsipi
5. Nəzarət metodu (metodikası)
6. Nəzarət texnikası və texnologiyası
7. Nəzarət nəticəsində qəbul edilmiş qərar
8. Nəzarətin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi nəzarət subyekti

Maliyyə nəzarətinin subyektlərinə maliyyə nəzarətini həyata keçirən nəzarətedici subyektlər və nəzarət olunan subyektlər daxildir. Eyni zamanda maliyyə qanunveciliyinə uyğunluğu yoxlamaq üçün fəaliyyət göstərmək səlahiyyətinə malik müəssisələr, təşkilatlar, fiziki və hüquqi şəxslər daxildir.

Maliyyə nəzarətinin əsas prinsipləri aşağıdakılardır: qanunilik, müstəqillik, obyektivlik, şəffaflıq, məsuliyyət, funksiya və səlahiyyətlərin bölgüsü, sisteməliklik (Kroxina Y.A. Norma, Infra-M. – 2011).

- Qanunauyğunluq prinsipi, nəzarətin məqsəd və vəzifələrinə əsasən reallaşdırılmasını yerinə yetirən bir hüquqi bazanı təmin edir.

- Müstəqillik prinsipi, maliyyə nəzarəti orqanlarının müstəqilliyi qüvvədə olan qanunla təmin edilir.

- Obyektivlik prinsipi, nəzarət ədalətli olmalı və yanlış təsəvvürün, səhv nəticənin və digər amillərin nəzarətin obyektivliyinə təsir göstərməsinə imkan verməməlidir.

- Məsuliyyət prinsipi, maliyyə nəzarəti orqanlarının işçilərinin rəsmi vəzifələrini vicdanla icra etmələrini nəzərdə tutur.

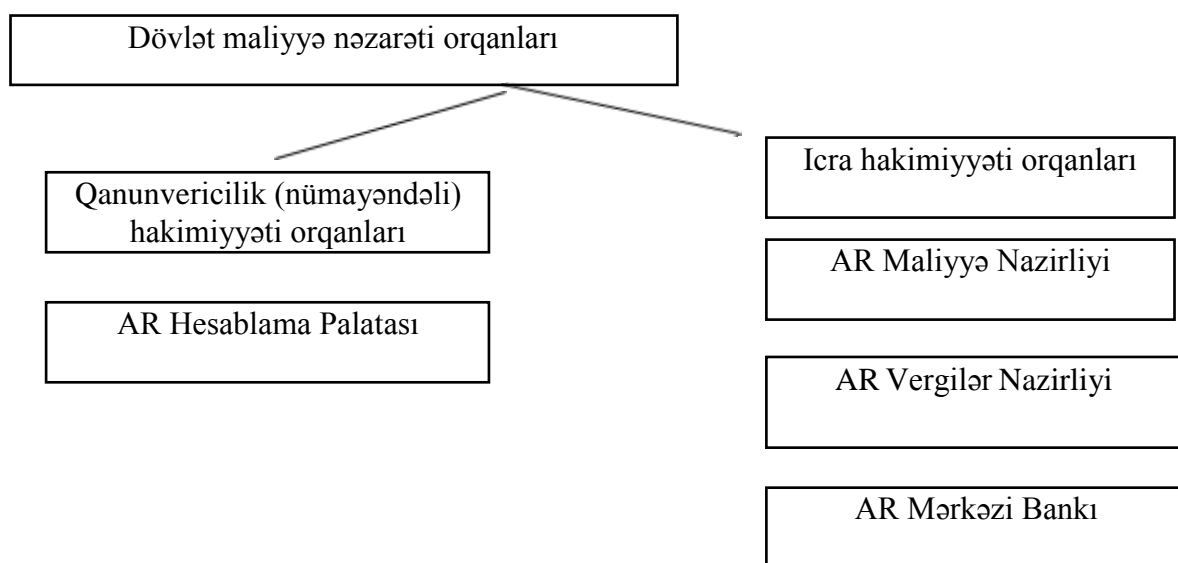
- Ardıcılıq prinsipi, hüquqi bazanın vəhdətini, müəyyən maliyyə nəzarəti tədbirlərinin aparılmasında dövriliyin yaradılması deməkdir, funksiyaların və səlahiyyətlərin müəyyənləşdirilməsi prinsipinin həyata keçirilməsi isə maliyyə nəzarəti orqanlarının fəaliyyətində təkrarlanmanın olmamasından ibarətdir.

Maliyyə nəzarəti cəmiyyətin maliyyə və iqtisadi həyatının müxtəlif sahələrini əhatə etdiyindən, onun effektivliyi nəzarəti həyata keçirən təşkilatdan, nəzarətin həyata keçirilmə növlərindən, forma və metodlarından asılıdır. Maliyyə nəzarəti şərti olaraq müxtəlif meyarlara görə təsnif edilə bilər. Maliyyə nəzarətinin ən

xüsusi təsnifatı nəzarət subyektlərindən asılı olaraq aparılır. Bu təsnifatı aşağıdakı sxem 3-də daha aydın görə bilərsiniz.

Dövlət maliyyə nəzarəti - dövlətin maliyyə mənbələrindən istifadəsinin iqtisadi məqsədəuyğunluğunu təmin etməyə, maliyyə pozuntularının qarşısının alınmasına və aşkarlanmasına yönəlmiş tədbirlər sistemidir. Dövlət maliyyə nəzarəti dövlət hakimiyyət orqanları, qanunverici orqanları, icraedici idarələri, eyni zamanda Mərkəzi Bank, Maliyyə Nazirliyi və digər nazirliklərin audit-nəzarət şöbələri tərəfindən həyata keçirilir. Dövlət nəzarəti qanunverici orqanlar tərəfindən bütövlükdə ölkənin bütün sosial və iqtisadi inkişafının proqnozunu nəzərdən keçirərkən, büdcə sisteminin bütün hissələri üçün büdcələr tərtib edərkən və onların icrası barədə hesabatlar hazırlayarkən həyata keçirilir. Nəzarət dövlət vəsaitlərinin istifadəsinin səmərəliliyi və qanuniliyi və həyata keçirilən bütün xərclərin məqsədəuyğunluğu üzərində həyata keçirilir. Dövlət maliyyə nəzarətinin subyektləri sxem 4-də qeyd edilmişdir.

Sxem 2: Maliyyə nəzarəti subyektləri

Mənbə: Müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Kommersiya müəssisələrində təsərrüfat fəaliyyətinə maliyyə nəzarətini təşkilatın rəhbərləri, sahibkarları, səhmdarları, mühasibatlıq bölməsi, maliyyə şöbəsi və eyni zamanda kredit təşkilatları həyata keçirirlər. Bu vəziyyətdə, qeyd

etdiklərimiz kommersiya müəssisələrinin nəzarət subyekti, təşkilatın özünün və onun struktur bölmələrinin (filiallar, dükanlar, şöbələr, bölmələr) maliyyə və istehsal fəaliyyəti isə nəzarət obyektidir. Xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır ki, müstəqil şəkildə təsərrüfat fəaliyyəti ilə məşğul olan müəssisələrə, firma və şirkətlərə dövlətin birbaşa nəzarəti və müdaxiləsi məhduddur. Lakin bununla bərabər dövlət, hər bir qeyri-dövlət təşkilatlarında da yol verilən qanunsuzluqların, ziddiyyətlərin, saxtakarlıq və cinayət tərkibli maliyyə pozuntularının vaxtında aşkar edilməsində maraqlıdır.

İctimai maliyyə nəzarəti birbaşa vətəndaşlar, qeyri-hökumət təşkilatları, yəni ictimai təşkilatlar və birliklər tərəfindən xüsusi dövlət orqanlarının iştirakı olmadan həyata keçirilir. Maliyyə nəzarətinin bu növü ictimai maliyyə fəaliyyətinin daha şəffaf olmasına xidmət edir.

Audit nəzarəti, təsərrüfat və ictimai nəzarət ilə birlikdə qeyri-dövlət maliyyə nəzarət növlərinə aiddir.

Bazar münasibətlərinin inkişafı, yeni vergi sisteminin, maliyyə bazarının, müxtəlif mülkiyyət formalı müəssisələrin yaradılması, xarici iqtisadi əlaqələrin genişlənməsi təsərrüfat subyektlərinin maliyyə etibarlılığına və maliyyə vəziyyətlərinin qiymətləndirilməsində obyektivliyə olan tələblərini kəskin artırdı. Buna paralel şəkildə iqtisadiyyatda güclü bir audit sisteminin yaradılmasına ehtiyac artır.

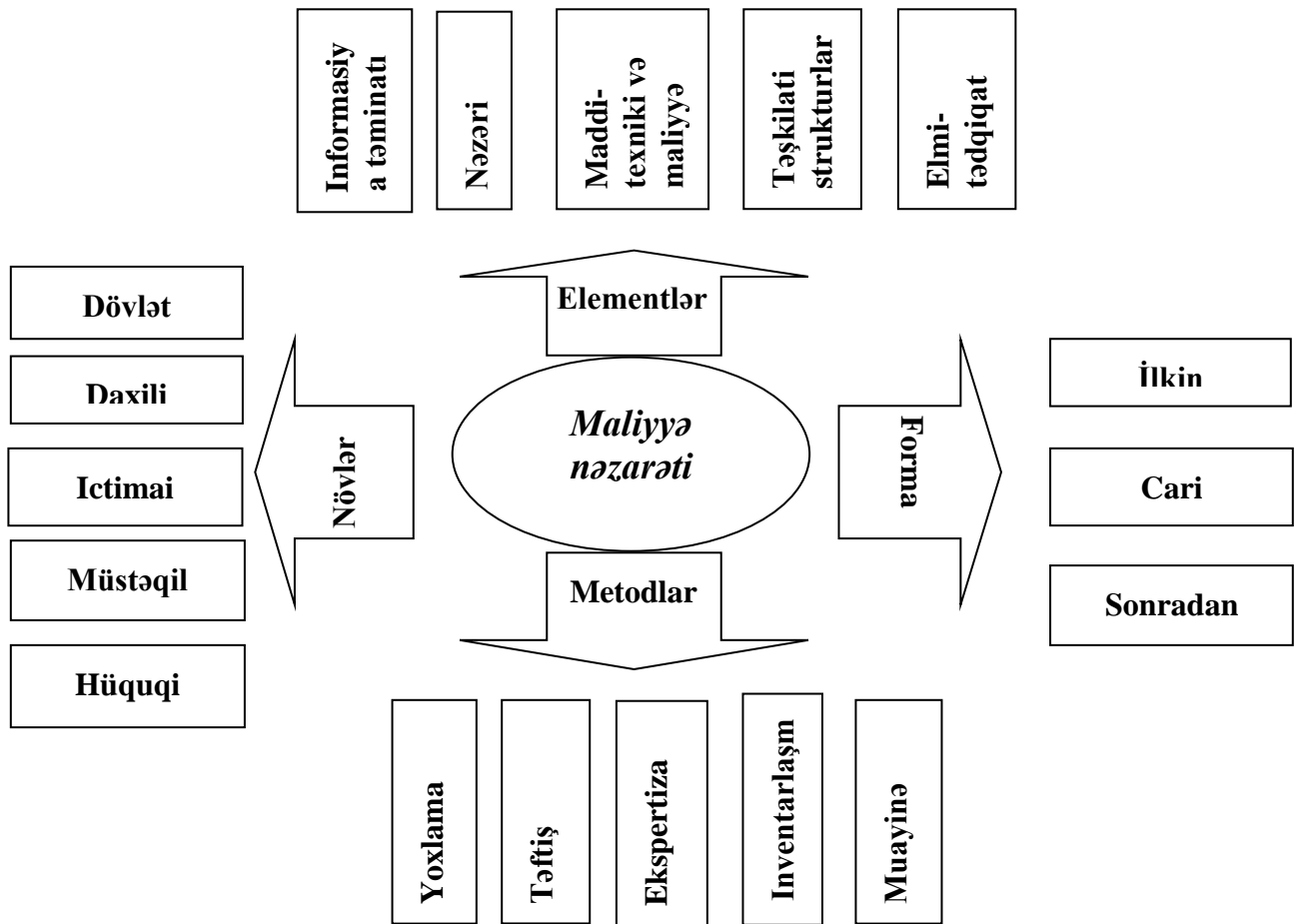
Audit nəzarətinin əsas vəzifələri yoxlanılan təsərrüfat subyektlərinin mühasibat uçotu və maliyyə hesabatlarının etibarlılığını və maliyyə-təsərrüfat əməliyyatlarının tətbiq olunan qanun və qaydalara uyğunluğunu, hesablaşma və ödəmə sənədlərini, vergi bəyannamələrini və digər maliyyə sənədlərini yoxlamaqdır.

Yoxlamanın kim tərəfindən aparılmasından asılı olaraq, audit daxili və xarici olaraq bölünür. Daxili audit müəssisə və təşkilatların daxili nəzarət xidməti tərəfindən aparılır. İdarəetmə qərarlarının effektivliyini və təsərrüfat subyektlərinin resurslarından səmərəli və effektiv istifadəni artırmaq məqsədi daşıyır. Daxili audit xidmətlərinin xüsusi vəzifələri təşkilat rəhbərliyinin tələblərinə əsasən tərtib edilir.

Daxili audit davamlı aparılmalı, iqtisadi fəaliyyətin bütün sahələrini əhatə etməli, əsaslı, ciddi şəkildə istiqamətləndirilməlidir.

Xarici audit müstəqil maliyyə nəzarətidir. Bu, müvafiq sertifikatıdan uğurla keçmiş və audit fəaliyyətini həyata keçirmək üçün lisenziya əldə etmiş audit şirkətləri və ya fiziki şəxslər tərəfindən həyata keçirilir.

Sxem 3: Maliyyə nəzarətinin təsnifatı

Mənbə: www.auditfin.com internet resursunun məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Beləliklə, maliyyə nəzarəti dövlət və qeyri-dövlət müəssisələrində bütün maliyyə münasibətlərinə nəzarət etmək, resurslardan səmərəli və effektiv istifadəni təmin etmək, qarşıya çıxan mövcud problemləri aşkar etmək və həll etmək, qarşıya çıxacaq potensial riskləri aradan qaldırmaq üçün tətbiq edilən sistemdir.

Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə resursları öz əhəmiyyətini, maliyyə nəzarəti də öz önəmini, vacibliyini və zəruriliyini artırır. Bu səbəbdən

dolayı, iqtisadi və sosial münasibətlərin davamlı və sürətli inkişafı ilə paralel maliyyə nəzarəti sistemi də daim inkişaf etməli və yeniliklər tətbiq edilərək səmərəliliyini artırmalıdır.

1.2. Kommersiya müəssisələrində maliyyə nəzarətinin təşkilinin məqsədi, vəzifələri, forma və metodları

Maliyyə nəzarəti, hər bir kommersiya təşkilatında maliyyə əməliyyatlarını idarə etmək, sənədləşdirmək, qiymətləndirmək və hesabat vermək üçün həmin təşkilat tərəfindən hazırlanmış siyasət və prosedurlarla əlaqədardır.

İqtisadi idarəetmə sistemində maliyyə nəzarətinin məqsədi, mikro və makro səviyyələrdə maliyyə idarəetmə prosesinin gedişi haqqında bütün məlumatların vaxtında alınması, qanun pozuntularının aşkar edilməsi, adekvat idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsi və yerinə yetirdiyi vəzifələrdə həyata keçirilməsidir. Bütün bunlarla bərabər maliyyə siyasətinin uğurla həyata keçirilməsini təmin etmək üçün milli iqtisadiyyatın bütün sahələrində maliyyə mənbələrinin formalaşması və səmərəli istifadəsi prosesini təmin etmək ilkin şərtlərdəndir. Nəzarətin əsas məqsədi yoxlanılan obyektə faktiki vəziyyətin araşdırılması və idarəetmə qərarlarının icrasına mənfi təsir göstərən mənfi cəhətlərin aşkar edilməsi və ya qarşısının alınmasıdır. İdarəetmə sisteminin elementlərindən biri kimi ümumi idarəetmə sistemində maliyyə nəzarətinin xüsusi yeri vardır. Maliyyə bütün sosial istehsalın, idarəetmə səviyyələrinin hamısını əhatə etdiyi üçün maliyyə nəzarəti universal idarəetmə vasitəsidir.

Müəssisələrin, qurumların, təşkilatların maliyyə fəaliyyəti sahəsindəki iqtisadi hüquq pozuntularının həcmi getdikcə artmaqdadır. Bu da öz növbəsində maliyyə mənbələrinin bölüşdürülməsi və yenidən bölüşdürülməsi üzərində nəzarəti, habelə müəyyən bir təsərrüfat subyektinin maliyyə vəziyyəti haqqında məlumatlarının formalaşdırılmasının qanunauyğunluğunu və düzgünlüyünü tələb edir. Bu maliyyə nəzarəti ilə təmin edilməlidir.

Kommersiya müəssisələrində maliyyə nəzarətinin təşkilinin məqsədi mövcud maliyyə mənbələrinin yaradılması, bölüşdürülməsi, yenidən bölgüsü və istifadəsi baxımından müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin düzgünlüyünü və qanuniliyini

müəyyən etməkdir.

Maliyyə nəzarəti müəssisədə maliyyə fəaliyyətinin bütün tərəflərini hərtərəfli yoxlamağı təmin edir və istisnasız bütün təsərrüfat subyektlərinə tətbiq olunur. Bu, bütün təsərrüfat subyektlərinin maliyyə fəaliyyətini həyata keçirmələri ilə əlaqədardır. Maliyyə nəzarətinin predmeti müəssisənin maliyyə fəaliyyətidir.

Maliyyə nəzarətinin əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

- müəssisənin maliyyə təhlükəsizliyini, həmçinin təsərrüfat subyektlərinin maliyyə sabitliyini qorumaq;
- təşkilatlar və vətəndaşlar tərəfindən dövlət və yerli hökumətlər qarşısında maliyyə öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinin yoxlanılması;
- maliyyə sisteminin bütün sahələrində maliyyə mənbələrinin bölüşdürülməsini, onlardan səmərəli, effektiv və qanuni istifadəsini təmin etmək;
- hər bir təsərrüfat subyektlərinin maliyyə maraqlarına əməl etmək, fəaliyyətlərinin nəticələri üçün məsuliyyətlərini artırmaq;
- istehsalın daxili ehtiyatlarının müəyyənləşdirilməsi;
- maliyyə intizamının pozulmasının aradan qaldırılması və qarşısının alınması.

Maliyyə nəzarətinin formaları müxtəlif meyarlara görə təsnif edilir. Nəzarət vaxtına əsasən maliyyə nəzarətinin üç forması mövcuddur:

- ilkin nəzarət
- cari nəzarət
- sonrakı nəzarət.

İlkin nəzarət hər hansı bir maliyyə əməliyyatının aparılmasından əvvəl aparılır (məsələn, pul almaq və ya xərcləmək üçün əsas olan sənədlərin düzgünlüyünü və qanuniliyini yoxlamaq). Bu xəbərdarlıq xarakteri daşıyır, maliyyə mənbələrinin yersiz, səmərəsiz xərclənməsinin qarşısını alır və gəlir və mənfəətin artması üçün ehtiyatları müəyyənləşdirir.

Cari nəzarət (əməliyyat) iş və maliyyə əməliyyatlarının aparılması, maliyyə planlarının, büdcələrin icrası prosesində aparılır. Cari (əməliyyat) nəzarət vəsaitlərin xərclənməsi və alınması üzrə əməliyyatlar zamanı birbaşa həyata

keçirilir. Cari maliyyə nəzarəti əməliyyat uçotu və hesabat sənədlərinin ilkin sənədlərinə əsaslanır.

Cari nəzarət forması hər bir kommertiya müəssisəsində ilkin sənədlərin məlumatlarını, əməliyyat və mühasibat uçotunu, sürətli dəyişən iş vəziyyətlərini izləməyə və idarə etməyə, itki və zərərlərin qarşısını almağa, maliyyə pozuntularının törədilməsinin, maliyyə mənbələrindən sui-istifadə hallarının qarşısını almağa imkan verir.

Sonrakı nəzarət maliyyə mənbələrinin formalaşması və istifadəsi nəticələrinə tabedir. Sonrakı nəzarət müəyyən bir dövr üçün təsərrüfat subyektinin təsərrüfat və maliyyə fəaliyyətinin dərinədən öyrənilməsi ilə fərqlənir. Onun nəticələri ilkin və ya cari nəzarətin nəticələri ilə sıx bağlıdır ki, bu da onların həyata keçirilməsinin çatışmazlıqlarını aşkar etməyə imkan verir. Onun gedişatında gəlirlərin və xərclərin hər bir növü, müxtəlif səviyyəli büdcələrə vergi və qeyri-vergi daxilolmaları və büdcə vəsaitlərinin xərclənməsi, müəssisə, təşkilatların maliyyə planlarının icrası, büdcə qurumlarının qiymətləndirmələrinin kəmiyyət və keyfiyyətə icrası yoxlanılır. Eyni zamanda, mühasibat sənədlərini təhlil edərək faktiki məlumatların plandan yayınma səbəbləri, büdcələrin gəlir bazasının artırılması üçün ehtiyatlar və müəssisə və təşkilatların mənfəətliliyi müəyyənləşdirilir.

Maliyyə hüquqi münasibətləri subyektlərinin iradəsindən və qanunvericiliyin tələblərindən asılı olaraq maliyyə nəzarəti ayrılır:

- məcburi nəzarət,
- könüllü nəzarət.

Məcburi nəzarət qanunun tələblərinə uyğun olaraq həyata keçirilir. Buraya, xüsusən ayrı-ayrı müəssisələrin və şirkətlərin dövrü maliyyə hesabatlarının icbari auditi daxildir.

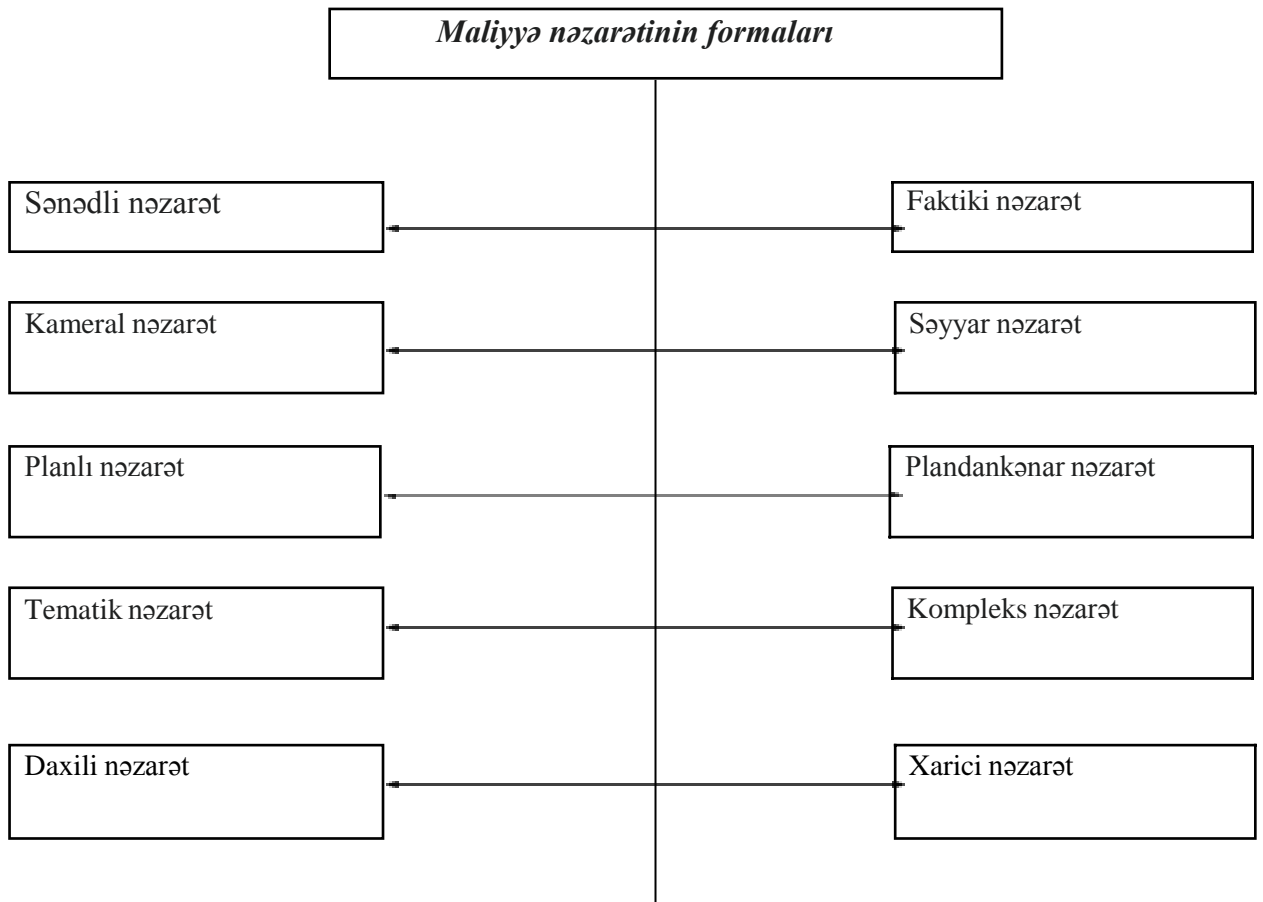
Könüllü maliyyə nəzarəti təsərrüfat subyektlərinin müvafiq orqanları tərəfindən müstəqil olaraq müəyyən edilir və maliyyə idarəetməsinin tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Maliyyə fəaliyyətinin sferasına görə maliyyə nəzarəti bölünür:

- büdcə nəzarəti,

- vergi nəzarəti,
- gömrük nəzarəti,
- valyuta nəzarəti,
- sığorta nəzarəti,
- bank və pul dövriyyəsinə nəzarət.

Maliyyə nəzarətinin digər xüsusi formaları da mövcuddur.

Sxem 4: Maliyyə nəzarətinin formaları

Mənbə: Müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

İnformasiya ilə təmin olunma mənbəyinə görə maliyyə nəzarəti sənədli və faktiki olaraq bölünür. İlk qeyd edilən nəzarət formasında yoxlama sənədlər əsasında aparılır. Həqiqi nəzarət, nəzarət olunan obyektlərin yoxlanılmasını tələb edir

Mobil və daxili nəzarət arasındakı fərq əsasən dövlət maliyyə nəzarəti orqanlarına xasdır. Daxili audit nəzarət orqanının yerləşdiyi yerdə aparılır və əsasən sənədləşdirilir. Yerdə yoxlama yoxlanılan təşkilatın ünvanında aparılır və

sənədli və faktiki xarakter daşıyır.

Nəzarət yoxlamanın tezliyinə uyğun olaraq planlı və plansız kimi təsnif olunur. Planlı yoxlama nəzarət orqanının rəhbərinin (rəis müavininin) əmri və ya göstərişi ilə təsdiq edilmiş aylıq və ya rüblük yoxlama cədvəlləri əsasında aparılır. Eyni təsərrüfat subyektinin planlı yoxlamaları (təftişləri) ildə bir dəfədən çox olmayaraq aparıla bilər.

Planlı nəzarətin əsas obyektləri aşağıdakılardır:

- hər bir təsərrüfat əməliyyatlarının büdcə uçotunda göstərilməsinin düzgünlüyü və vaxtında icrası;
- sənədləşdirmə əməliyyatlarının tamlığı və dəqiqliyi;
- informasiya mənbələrinin vaxtında və tam təqdim edilməsi;
- hesabatların düzgünlüyü.

Təsərrüfat fəaliyyətinin həcminə görə maliyyə nəzarəti tematik və kompleks nəzarət olur. Kompleks nəzarətdə sahibkarlıq subyektinin müxtəlif sahələrdəki maliyyə fəaliyyətləri yoxlanılır və tam nəzarət baş verir. (eyni zamanda bir neçə orqanın nəzarət işçiləri iştirak edir). Tematik nəzarət formasında isə hər hansı bir sahənin maliyyə fəaliyyətinə nəzarət həyata keçirilir və qismən nəzarət həyata keçirilir.

- İdarəedicilərlə nəzarət olunan müəssisə arasındakı əlaqənin quruluşuna görə aşağıdakı nəzarət növləri sadalanır:

- Daxili nəzarət;
- Xarici nəzarət;
- Qarışıq nəzarət.

Daxili nəzarət müəssisə daxilində müntəzəm olaraq aparılan yoxlamadır. Kommersiya müəssisələrində korporativ idarəetmənin təşkil edilməsində daxili nəzarət sistemi mühüm yer tutur. Beləki, daxili nəzarətin tətbiq edilməsi maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin vəsaitlərinin səmərəli istifadəsində, bütövlükdə onun fəaliyyətinin inkişafında böyük rol oynayır.

Xarici nəzarətin subyektləri kimi səhmdarlar, potensial investorlar, banklar və digər bütün kredit təşkilatları, kommersiya tərəfdaşları və başqaları çıxış edir.

Xarici nəzarət:

- saxtakarlıqları və qanuna zidd halları aşkara çıxarmaq,
- seçilmiş əməliyyatları yoxlamaq,
- daxili nəzarətin səmərəliliyini təyin etmək və qiymətləndirmək üçün tətbiq

edilir.

Qarışıq maliyyə nəzarəti isə aşağıdakı subyektlərin fəaliyyəti ilə həyata keçirilir:

- Direktorlar şurası və ya müşahidə şurası;
- Müfəttiş komissiyası;
- Törəmə müəssisələrin yoxlanılmasını həyata keçirən holdinqin ana

şirkətlərinin maliyyə nəzarəti xidmət.

Maliyyə nəzarətinin metod və üsullarına bunları ayırd edirlər:

- yoxlamalar,
- sorğu,
- anketlər,
- nəzarət,
- maliyyə fəaliyyətinin təhlili,
- müşahidələr,
- audit.

İlkin arxivlər və faktiki yoxlamalara əsaslanan araşdırmalara rəhbərlik edərkən pul və maliyyə fəaliyyətinin müəyyən məsələləri düşünülür və tanınmış çatışmazlıqların aradan qaldırılması üçün tədbirlər görülür.

Anket, yoxlamanın məqsədə uyğunluğunu müəyyənləşdirmək üçün müəyyən nəzarət obyektləri haqqında məlumatların toplanması, işlənməsi və təhlili üçün nəzarət fəaliyyətidir.

Təhlil , səmərəliliyin və effektivliyin ümumi qiymətləndirilməsi məqsədi ilə sənədlərin ətraflı öyrənilməsidir. Bu cari və illik hesabat əsasında aparılır və sistemli və faktorial yanaşma ilə fərqlənir.

Pul ekspertizası maliyyə hərəkətinin nəticələrini, birliklərin, müəssisələrin və birliklərin pul vəziyyətini araşdırmaq üçün pul və mühasibat hesabatlarını tam

şəkildə nəzərdən keçirməyi planlaşdırır.

Yoxlama, pul maddələrinin hərəkətlərindəki cari dəyişiklikləri tanımaq üçün davamlı olaraq həyata keçirilən nəzarət tədbirlərinin tənziplənməsidir. Məsələn, kredit təşkilatları davamlı olaraq avansların istifadəsini və borcalanın pul vəziyyətini yoxlayır. Alınan kreditlərdən səmərəsiz istifadə və ödəmə qabiliyyətinin azalması kredit şərtlərinin sərtləşməsinə və kreditin vaxtından əvvəl ödənilməsinə tələb edə bilər.

Audit, maliyyə nəzarətinin əsas, ən dərin, hərtərəfli metodudur. Yoxlamanın məqsədi yoxlanılan təsərrüfat fəaliyyətində pozuntuların aşkarlanması və qarşısını almaqdır.

1.3. Maliyyə nəzarətinin müəssisənin daxili nəzarət sistemində yeri və rolu

Müasir dövrdə kommersiya müəssisələrinin həm sayı, həm də fəaliyyət tərkibinin mürəkkəbliyi əhəmiyyətli şəkildə artmışdır. Bu vəziyyət üçün daxili nəzarət və korporativ idarəetmə çərçivələrindən istifadə etmədən səylərə müvafiq şəkildə nəzarət etmək çətinidir. Bu çərçivələr, dərnişin müvafiq idarəsi və nəzarəti kimi fəaliyyətlərin bacarıq və canlılığını, hər bir vacib qanuna uyğunluğunu təmin edir. Daxili nəzarət çərçivəsi, səhv təqdim etmə və səhv təhlükəsini məhdudlaşdırmaq, səy hərəkətlərini əsl iş aralığında saxlamağa dair tapşırıqların, məşqlərin və mənbələrin uyğun daşınması, nəzarəti və zəmanətini nəzərdə tutur.

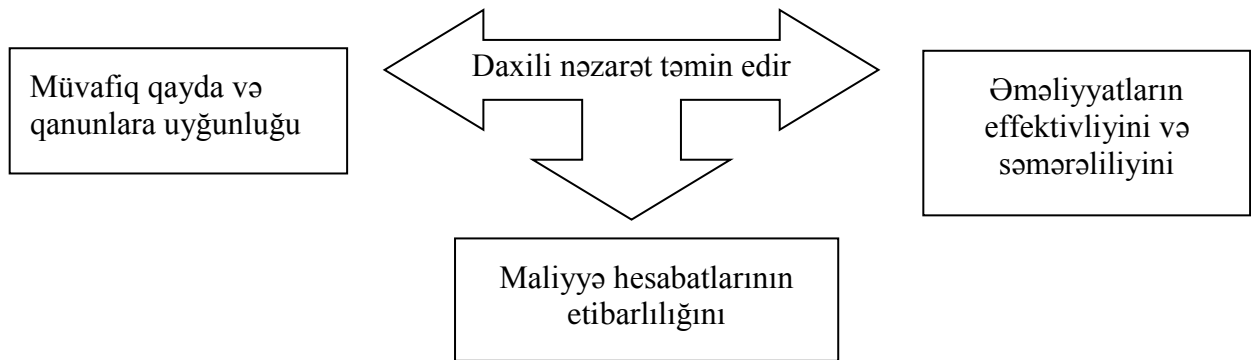
Müəssisənin daxili maliyyə nəzarətinin təşkili onun fəaliyyətinin ciddi tənziplənməsini, mütəxəssislərin hüquqlarının, vəzifələrinin və məsuliyyətlərinin, ixtisas tələblərinin, müəssisənin şöbələri və işçiləri ilə münasibətlərinin müəyyənləşdirilməsini nəzərdə tutur. Daxili maliyyə nəzarəti bölmələri bütün idarəetmə obyektlərinin fəaliyyətini sistemə şəkildə izləyir, standartlardan yayınma səbəblərini, müəyyən bir obyekt üçün qarşıya qoyulmuş məqsədlərdən yayınma səbəblərini müəyyən edir və bu pozuntuların tez bir zamanda aradan qaldırılmasına kömək edir.

Müəssisədə daxili maliyyə nəzarəti xidmətinin işi müəssisə rəhbəri tərəfindən təsdiqlənən fərdi və təqvim iş planlarına uyğun təşkil olunur. Hər hansı bir işin

sonunda müəssisə rəhbərinə hesabat təqdim olunur ki, bu da rəhbərin diqqətini aşkar edilmiş və ya mümkün pozuntulara cəlb etməyə imkan verir. Daxili maliyyə nəzarəti xidmətinin işi daxili auditorların hesabatlarında qaldırılan məsələlərə müəssisə rəhbəri tərəfindən baxıldıqda və auditorların tövsiyələrinin qəbul edilməsi (rədd edilməsi) barədə rəsmi əmr verildikdə başa çatmış hesab olunur.

Daxili nəzarət itkilər, fırıldaqçılıq, işçilərin səhlənkarlığı səbəbindən yarana biləcək zərərlərin idarə edilməsini əhatə edir.

Sxem 5: Daxili nəzarət

Mənbə: Müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Daxili nəzarətin məqsədi təsərrüfat subyektinin və ya idarəetmə orqanının (dövlət idarəetmə orqanı daxil olmaqla) rəhbərliyinin öz funksiyalarını səmərəli şəkildə həyata keçirməsinə kömək etməkdir. Daxili nəzarətçilər rəhbərliyə təhlil və qiymətləndirmə məlumatları, tövsiyələr və auditdən alınan digər zəruri məlumatlar verirlər. Bu məlumatdan istifadə edərək rəhbərlik müəyyən edilmiş çatışmazlıqların (əgər varsa) aradan qaldırılması üçün hansı tədbirlərin görülməli olduğunu və səmərəliliyi artırmaq üçün hansı yerlərdə ehtiyatların olduğunu qərara alır.

Hər bir müəssisədə daxili nəzarət sistemi mövcuddur. Daxili nəzarət sistemi müəssisə rəhbərliyi tərəfindən təşkil edilir. Bu, daxili nəzarət və başqa nəzarət növləri arasındakı birinci və ən vacib fərqdır. Daxili nəzarət onu yaradan rəhbərə tabedir, ancaq mümkün qədər funksional və təşkilati cəhətdən müstəqil olmalıdır.

Müstəqil audit müstəqil auditor tərəfindən aparılır, nəzarət tədbirlərinin formaları və növləri də auditor tərəfindən müəyyən edilir. Daxili nəzarət müəssisə

rəhbərliyi tərəfindən təşkil edilən və müəssisədə bütün işçilər tərəfindən iş əməliyyatları zamanı vəzifələrini ən səmərəli şəkildə yerinə yetirmək məqsədi ilə həyata keçirilən tədbirlər sistemidir. Daxili nəzarət bütün bu əməliyyatların qanuniliyini və təşkilat üçün iqtisadi uyğunluğunu təyin edir.

Beləliklə, daxili nəzarət:

- təşkilat daxilində (və ya idarəetmə quruluşunda) işçiləri (nəzarətçiləri) tərəfindən həyata keçirilir;

- təşkilat rəhbərliyinin qərarı ilə təşkil edilir(və ya idarəetmə orqanı);

- daxili nəzarət məlumatları ümumiyyətlə təşkilatın idarə heyəti üçün nəzərdə tutulur;

- daxili nəzarət təşkilatın hesabına aparılır.

Daxili nəzarət çərçivəsi onu müşayiət edən seqmentlərdən ibarətdir:

- nəzarət mühiti;

- cəhdlərdə təhlükə qiymətləndirmənin qarşılıqlı əlaqəsi;

- maliyyə hesabatları və yazışmalarla müəyyən edilmiş iş tədbirləri daxil olmaqla məlumat bazası;

- nəzərdən keçirildiyi kimi nəzarət təlimləri;

- nəzarət çərçivələrinin müşahidə edilməsi.

Müəssisədə daxili nəzarət sisteminin təşkilinin məqsədləri aşağıdakılardır:

1) müəssisənin nizamlı və effektiv fəaliyyətinin həyata keçirilməsi;

2) müəssisənin hər bir işçisinin idarəetmə siyasətinə uyğunluğunu təmin etmək; müəssisə əmlakının təhlükəsizliyinin təmin edilməsi;

3) Daxili sistemin təşkili məqsədlərinə çatmaq;

4) maliyyə əməliyyatlarının maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti ilə əlaqəli olması və büdcə uçotunda və hesabatlarında əks olunmasının normativ hüquqi aktlara uyğunluğu;

5) funksional fəaliyyətin həyata keçirilməsində qurulmuş texnoloji proseslərə və əməliyyatlara uyğunluq.

Daxili nəzarət sistemi aşağıda qeyd edilən vəzifə və xidmətləri yerinə yetirir:

- idarəetmə sistemlərinin səmərəliliyini yoxlamaq;

- təşkilatın gəlirliliyinin və səmərəliliyinin artırılması;
- proqram məqsədlərinə çatma səviyyəsini müəyyənləşdirmək;
- mühasibat sənədlərinin düzgünlüyü və tamlığının icrası;
- etibarlı maliyyə hesabatlarının hazırlanmasının vaxtında aparılması;
- səhv və təhrifin qarşısının alınması;
- müəssisə rəhbərinin əmr və göstərişlərinin icrası;
- müəssisənin maliyyə-təsərrüfat işləri (büdcə smeta) planlarının yerinə yetirilməsi.

Müəssisədə daxili nəzarət sistemi öz vəzifə və xidmətlərini həyata keçirərkən aşağıdakı prinsiplərə əsaslanmalıdır:

1) qanunauyğunluq prinsipi - Respublikanın tənzimləyici qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş norma və qaydalara daxili nəzarətin bütün subyektləri tərəfindən davamlı və dəqiq riayət edilməsi,

2) müstəqillik prinsipi - funksional vəzifələrini yerinə yetirərkən daxili nəzarət subyektləri daxili nəzarət obyektlərindən müstəqildir,

3) məsuliyyət prinsipi - nəzarət funksiyalarının lazımınca yerinə yetirilməsi üçün daxili nəzarətin hər bir subyektini respublikanın qanunvericiliyinə uyğun olaraq məsuliyyət daşıyır,

4) obyektivlik və ardıcılıq kimi xüsusi prinsiplərə əsaslanmalıdır.

Qanuni formasından, ölçüsündən və fəaliyyət növündən asılı olmayaraq hər bir müəssisə üçün daxili nəzarət məcburidir. Böyük müəssisələrdə xüsusi daxili nəzarət bölmələri - daxili audit şöbələri təşkil edilə bilər.

Müəssisədə daxili maliyyə nəzarətinin təşili ilkin, cari və sonrakı nəzarət formalarında həyata keçirilir.

İlkin nəzarət iş əməliyyatlarına başlamazdan əvvəl aparılır. Aparılan bütün əməliyyatların nə qədər məqbul və qanuni olacağını müəyyənləşdirməyə imkan verir. İlkin nəzarət qurumun rəhbəri, onun müavinləri, baş mühasib işçiləri tərəfindən həyata keçirilir. İlkin nəzarət çərçivəsində aşağıdakı hərəkətlər həyata keçirilir:

- maliyyə və planlaşdırma sənədlərinin hazırlanmasına nəzarət (maliyyə

mənbələrinə olan ehtiyacın hesablanması, maliyyə-təsərrüfat fəaliyyət planı və s.).

Bu hərəkətləri rəhbər, baş mühasib həyata keçirir;

- müqavilə layihələrinin hüquq ekspertləri və baş mühasib tərəfindən yoxlanılması və qəbul edilməsi;

- maliyyə-iqtisadi məsələlər üzrə məsləhətçi, baş mühasib, şöbə müdirləri, daxili nəzarət komissiyası tərəfindən həyata keçirilən maliyyə və maddi vəsaitlərin xərclənməsi ilə əlaqəli sənədlərin (qərarların) ilkin gözdən keçirilməsi.

Cari nəzarət büdcənin icrası prosedurlarına uyğunluğunun gündəlik təhlilini aparmaq, büdcə (mühasibat uçotu) hesabatlarının və büdcə (mühasibat uçotu) uçotunun tərtib edilməsi, regional (federal və ya bələdiyyə) büdcəsinin vəsaitlərinin tabe qurumlar tərəfindən məqsədli xərclənməsinin monitorinqi, əldə edilən büdcə vəsaitlərinin səmərəliliyi və onun səmərəliliyinin qiymətləndirilməsindən ibarətdir.

Cari nəzarət zamanı aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilir:

- ödənilmədən əvvəl xərclənən pul sənədlərinin yoxlanılması (hesablaşma və ödəmə sənədləri, ödəniş tapşırıqları, hesablar və s.);

- kassada nağd pulun mövcudluğunu yoxlamaq;

- bankda alınan pul vəsaitlərinin kapitallaşdırılmasının tamlığının yoxlanılması.

- hesabat verənlər üçün hesabat fondlarının və təsdiqedicilərin sənədlərin mövcudluğunun yoxlanılması;

- debitor borclarının toplanmasına və debitor borclarının qaytarılmasına nəzarət;

- analitik uçotun sintetik uçotla (dövriyyə və rəqəsi) uyğunlaşdırılması;

- maddi sərvətlərin faktiki mövcudluğunun yoxlanılması.

Cari nəzarət təşkilatın mühasibat və hesabat şöbələrinin xüsusi mütəxəssisləri, təsərrüfat şöbəsi, maliyyə-təsərrüfat şöbəsinə cavabdeh qurum rəhbərinin müavini və daxili nəzarət komissiyası tərəfindən mütəmadi şəkildə aparılır.

Sonrakı nəzarət iş əməliyyatları əsasında aparılır. Mühasibat sənədlərinin və hesabatların yoxlanılması və təhlili, ehtiyatların və başqa vacib proseslərin həyata

keçirilməsilə davam etdirilir. Müəssisədə sonrakı nəzarəti həyata keçirmək üçün daxili nəzarət komissiyası yaradılır. Komissiyanın tərkibi dəyişə bilər.

Sonrakı nəzarətin nəticələri akt şəklində tərtib olunur, komissiyanın bütün üzvləri tərəfindən imzalanır və müəssisə rəhbərinə göndərilir. Yoxlama aktında aşağıdakı məlumatlar olmalıdır:

- yoxlama proqramı (qurum rəhbəri tərəfindən təsdiqlənmişdir);
- mühasibat və hesabat sistemlərinin xarakteri və vəziyyəti;
- nəzarət tədbirləri prosesində istifadə olunan nəzarət növləri, metod və üsulları;

- həyata keçirilən tədbirlərin təsviri və sonrakı monitoring zamanı müəyyən edilmiş çatışmazlıqların və kənarlaşmaların aradan qaldırılması üçün tədbirlərin siyahısı, mümkün xətalara önəlmək üçün tövsiyələr.

Daxili nəzarət subyektləri sistemində aşağıdakılar daxildir:

- müəssisə və təşilatın rəhbəri və müavinləri;
- daxili nəzarət komissiyası;
- bütün səviyyələrdə müəssisənin rəhbərləri və işçiləri;
- müəssisənin maliyyə və təsərrüfat fəaliyyətini yoxlamaq üçün cəlb olunan üçüncü tərəf qurumları və ya xarici auditorlar.

Aşağıda qeyd edilmiş göstəricilərə sahib olmaq, tələbləri isə icra etmək zəruridir:

- 1) zəruri peşəkar bilik və bacarıqlara sahib olmaq;
- 2) vəzifə təlimatları və struktur bölmə haqqında əsasnamədə nəzərdə tutulmuş vəzifələri yerinə yetirmək;
- 3) fəaliyyətini həyata keçirərkən respublika qanunvericiliyinin tələblərinə riayət etmək;
- 4) daxili nəzarət obyektində alınan sənədlərin orijinallarının təhlükəsizliyini və qaytarılmasını təmin etmək;
- 5) xidməti vəzifələrin icrası ilə əlaqədar alınan məlumatların məxfiliyini qorumaq;
- 6) təftiş materiallarını müəyyən edilmiş tələblərə uyğun şəkildə yerinə yetirmək.

Daxili nəzarətinin üç təsnifatını vermək olar. Bunlar səlahiyyət nəzarəti, sənədləşdirmə nəzarəti və təhlükəsizlik nəzarətidir.

Səlahiyyət nəzarəti - yalnız təşkilatın inkişafına töhfə verən əməliyyatların yerinə yetirilməsini təmin edən nəzarət. Bu cür nəzarət sui-istifadə hallarının qarşısını almaq üçün lazımdır.

Sənədləşdirmə nəzarəti - bütün icazə verilən (və yalnız icazə verilən) əməliyyatların mühasibat qeydlərində əks olunmasını təmin edən nəzarət. Bu nəzarət növü elə şərtlər yaradır ki, əməliyyatlar hesablarda düzgün qeyd olunur (düzgün məbləğdə, düzgün hesabda, düzgün tarixdə).

Təhlükəsizlik nəzarəti - mühasibat uçotu üçün qəbul edilmiş əmlakın sui-istifadə edilməməsini təmin etmək üçün nəzarət (məsələn, qanunsuz mənimsənilmiş, oğurlanmış, nəzarətsiz qalmış).

Yoxlamaya başlayarkən özümüzdə verdiyimiz ilk sual “Niyə bunu edirik?” Olur. Yoxlamayı uyğunluq səbəbləri, maddi səbəblər və ya prosedurun bizə lazım olduğunu söylədiyi üçün həyata keçirə bilərik. Bunların hamısı yaxşı səbəblərdir, baxmayaraq ki, audit aparmaq keyfiyyət sistemimizi yaxşılaşdıran bir iş vasitədir. Bundan sonra rəhbərlərin, icraçı direktorun və ya direktorlar şurasına yoxlamaların iş proseslərinin vacib hissəsini təşkil etdiyini və incimək və laqeyd edilməli bir şey olmadığını necə çatdırırıq?

ISO 19011-ə uyğun olaraq, idarəetmə qrupundan audit meyarlarını təyin etməsi və audit proqramını dəstəkləməsi tələb olunur. İcra menecerlərinizdən neçəsi ISO 19011-i oxumuşdur? Yəqin ki, çox deyil. Audit proqramı menecerləri kimi borcumuz bunu onlara izah etmək və daxili yoxlamalar, təchizatçı yoxlamaları və ya digər keyfiyyət yoxlamalarının aparılmasının səbəblərini anlamalarına kömək etməkdir.

Yenə də, menecerlərimizin nə edilməsi lazım olduğunu söyləmək üçün bizə etibar etdiklərini bilməklə tez-tez mübarizə aparırıq. Bir müddət, təşviq və anlayışla ayrı şirkətlər bu cəhəti dəyişdirə bilər. İdarə dəstəyi qazanmaq üçün biz auditorlar menecerlərə auditin onlara kömək edə biləcək vacib bir proses olduğunu anlamalarına kömək etməliyik. Aşağıda icraçı menecerləri audit proqramını

dəstəkləməyə təşviq etməyə kömək edən bəzi yollar verilmişdir.

Rəhbərliyin dəstəyini qazanmaq:

- Audit müşahidələrinin dəyərini bildirin.
- Uyğun olmayan proseslərin tənzimləyici təsirlərini izah edin.
- Audit proqramında rəhbərliyin rolunu ifadə edərək və ya yenidən söyləyərək öyrədin.
- Audit hesabatlarını rəhbərliyə paylayın.
- İdarəetmə üzvünün bir yoxlamada iştirak etməsini təmin edin.

Ünsiyyət əsasdır. Daxili yoxlamaları və ya təchizatçı yoxlamalarını tez-tez işimizin yalnız bir hissəsi kimi qəbul edirik, lakin bunun daha böyük bir rol oynadığını anlamalıyıq. Auditlərin tənzimləyici riski azaltdığını, proseslərin yaxşılaşdırılmasına, tullantıların tapılmasına və nəticədə şirkətin puluna qənaət olunmasına nəzarət edən yuxarı rəhbərliyə müraciət edə bilsək, diqqət yetirməyə başlayırlar. Bu əlaqə audit hesabatları şəklində baş verir. Bu audit hesabatlarının fərqlənməsini necə təmin edə bilərik? Bir xərcləri hesabatdakı müşahidələrə və ya müəyyən bir tənzimləmə riski ilə əlaqələndirməyə çalışın. Aylıq və ya yarım illik rəhbərlik iclaslarında audit tapıntılarına baxış zamanı rəhbərliyin audit prosesindəki rolunu yenidən vurğulamaq fürsətindən istifadə edin.

Hər yeni ilin əvvəlində audit cədvəli dərc edildikdə, biz auditorlar tez-tez özümüzə bu ilki yoxlamaların fərqli və daha yaxşı olacağına söz veririk. Sonra ilk planlaşdırılmış audit gəlir və biz yoxlamanın sabah aparılmalı olduğunu başa düşürük. Yaxşı niyyətlərimizə nə oldu? Bu hətta təcrübə etdiyim və auditorlarla tez-tez gördüyüm bir şeydir: çox az hazırlıq müddəti. Yoxlama hazırlamağımız üçün şaqqıldadıqda prosedurları evə aparmalıyıq və gecə boyu bir siyahı yazaraq yoxlama sualları yazmalıyıq. Xarici yoxlamaların hazırlanması ümumiyyətlə daha asandır, çünki səyahət tənzimləmələri etməliyik və yoxlanılan şəxsin prosedurlarına dərhal girişimiz olmur.

Audit hazırlığı bir audit proqramının ən vacib hissəsidir. Yaxşı yoxlamalarımıza hazır olduğumuza necə əmin ola bilərik? Hər şey zamanla

qaynayır. Bu, heç vaxt kifayət etmədiyimiz kimi görünən bir şeydir, xüsusən hər hansı bir planlaşdırma növünə gəldikdə. Audit hazırlığının aparılması üçün ayrılmış bir cədvəl və vaxt olmalıdır. Yoxlamanın aparılmasından bir həftə əvvəl, yoxlamaya hazırlaşmaq üçün bazar ertəsi səhər bir saat vaxt təyin edin. Təsadüfən həyata keçirilən yoxlamalar heç bir hazırlıq, planlaşdırma və ya proses baxışının nəticəsidir.

Yoxlananlar müsahibələr zamanı prosedurlarını oxuduğunuzda və ya əhəmiyyətsiz suallar verdiyiniz zaman düzgün planlaşdırma başa çatmadığını biləcəklər. Baş verə biləcək ən dəhşətlisi, auditorun audit sahəsindən kənarə toxunuşlara yol açmasıdır. Müvafiq audit hazırlığı, yoxlama siyahıları, suallar siyahısı yaratmağa və yoxlamaya başlamazdan əvvəl prosedurları nəzərdən keçirməyə imkan verir. Bir müddətin ilk dəfə yoxlanılması ümumiyyətlə ən çətinidir, çünki yoxlama siyahıları yoxdur və prosedurları diqqətlə oxunmalıdır. Aşağıda yoxlamaya düzgün hazırlaşmaq üçün bəzi əlavə yollar verilmişdir.

Yoxlamaya hazırlaşırıq:

- Outlook və ya başqa bir təqvim proqramında vaxt planlaşdırın.
- Hazırlıq üçün iş cədvəlinizdə vaxt ayırın.
- Siyahıları və sualları tələb edin. Bu hazırlığı məcbur edir.
- Digər iş tapşırıqlarının qarışmasına icazə verməyin.
- Ofis qapınızı bağlayın.
- Prosedurlarınızı və kağız yastığınızı bufetə aparın.

Hər hansı bir auditdən maksimum yararlanmaq üçün prosesləri, prosedurları və qeydlərini nəzərdən keçirərkən prosesin sahibi ilə uğurla qarşılıqlı əlaqədə olmalısınız. Bəzi hallarda, çətin davranışlar nümayiş etdirən auditorlarla qarşılaşa bilərsiniz. Bunlar audit üçün "çox məşğul" olan bir insanın yoxlanılmasından, bununla maraqlanmayan birinə, cədvəlini pozduğunuza görə aqressiv olana qədər hər şey ola bilər.

Təcrübəmə görə, ən çətin yoxlananlar sadəcə auditlə maraqlanmayanlardır. Sualları maraqsız və ya cəlbədicə olmayan "Bəli" və ya "xeyr" ilə cavablandırır və proseslə bağlı heç bir məlumat vermirlər. Yoxlamaların təşkilatların

uyğunsuzluqlar və yaxşılaşdırma sahələrini tapmasına kömək edəcək qabaqlayıcı tədbirlər olması lazım idi. Auditorlar hər bir sualda auditora meydan oxuyurlarsa və ya prosesdə maraqlı deyillərsə, yoxlamanın aparılmasının heç bir faydası yoxdur.

Auditor kimi görünə bilər ki, Federal Təhqiqat Bürosu tərəfindən təlim almalısın. Bununla birlikdə ünsiyyət bacarıqları, çətin insanlarla ünsiyyət və müsahibə üsulları üzrə təlim almalısınız.

Yoxlanılan bir şəxs sizinlə mənfi və ya həddən artıq aqressiv davranırsa, yoxlamanı dayandırın və yoxlama proqramı rəhbərinə, yoxlanılan şəxsin nəzarətçisinə və ya şirkətin prezidentinə xəbər verin. Vəziyyət qarşı-qarşıya qaldıqda bir audit prosesindən heç bir fayda yoxdur. Yerli universitetdən bir dərs və ya ünsiyyət bacarıqlarına dair bir seminar keçir. Bu sinifləri çətin vəziyyətlərin necə yayılacağını, qeyri-şifahi ünsiyyətləri və hətta dünya miqyasında iş tətbiqetmələrindəki mədəni fərqləri anlamaqda əvəzsiz tapdım. Öyrənə biləcəyiniz, auditedən dəyərli məlumat əldə etməyinizə kömək edəcək müsahibə üsulları da mövcuddur. Məsələn, bir cümləni “Do ...” ilə başlamaq demək olar ki, hər zaman “hə” və ya “yox” cavablarına səbəb olur. Əvvəllər müzakirə edildiyi kimi, bir yoxlamaya düzgün hazırlaşma, yoxlama siyahınızda “Necə edirsiniz ...”, “Mənə deyin ...” və ya “Bunu nə edir ...” ilə başlayan suallar yaratmağa imkan verir. müsahibə üsullarının çətin vəziyyətləri aşa biləcəyini təmin etmək.

Auditorlar

- Şifahi və qeyri-şifahi bacarıqlara dair ünsiyyət dərsi keçin.
- Çətin insanlarla ünsiyyət mövzusunda təlim alın.
- Mədəni fərqləri anlayın.
- Denetlənən şəxsə şirkətə qazanc və ya tələbi izah edin.
- Yoxlama siyahısından açıq suallar verin.
- Auditorlarla çətin vəziyyətlərdə yoxlamanı dayandırın.

Audit hesabatları çox vaxt auditor işinin ən az bəyənilən cəhətlərindən biridir. Audit hesabatlarının hazırlanması planlaşdırıldığından daha çox vaxt aparır və bu da ümumiyyətlə gözləniləndən gec yayımlanmasına səbəb olur. Ümumi bir ümid

budur ki, audit hesabatları auditin keçirildiyi gündən bir həftədən çox olmamaq şərti ilə rəsmi şəkildə dərc olunur. Bu, yoxlama siyahılarını audit hesabatına daxil edən təşkilatlar üçün daha asan ola bilər. Bununla birlikdə, tez-tez tədarükçü yoxlamaları və ya xarici yoxlamalar üçün, yalnız bir yoxlama siyahısı deyil, rəsmi bir hesabat gözləntiləri var. Audit hesabatı audit qərarlarını rəhbərlərə aydın şəkildə çatdırmaq üçün müvafiq qərarlar qəbul etmək üçün hazırlanmalıdır. Audit hesabatının vaxtında dərc olunmasına kömək edəcək bəzi üsullar:

Bütün auditorlar tərəfindən istifadə edilə bilən standartlaşdırılmış bir audit hesabatı forması yaradın. Bu audit hesabatları “boşluğu doldurmaq” olar, belə ki müşahidə olunan hər hansı müşahidələr və uyğunsuzluqlar səmərəli şəkildə daxil edilsin. Audit hesabatı olduğundan yoxlama siyahısı dərc etməkdən çəkinməyə çalışın, çünki bunlar ümumiyyətlə məlumatları düzgün çatdırmırlar. Audit hesabatı olan bir yoxlama siyahısı yaratmağı düşünün, lakin uyğunsuzluqların, müşahidələrin və yaxşılaşdırma imkanlarının aydın şəkildə müəyyənləşdirildiyinə əmin olun. Audit hazırlığında olduğu kimi, audit hesabatını tamamlamaq üçün çox vaxt ayırın. Hesab etdim ki, hesabat auditedən bir həftədən çox müddətdə təqdim olunarsa, məlumat yoxlanılan şəxs tərəfindən ümumiyyətlə unudulur və təşkilata fayda gətirmir.

Audit hesabatları

- Bir həftə ərzində audit hesabatını dərc edin.
- Outlook və ya başqa bir təqvim proqramında vaxt planlaşdırın.
- Standart audit hesabatından istifadə edin.
- Audit yoxlama siyahısını audit hesabatına daxil edin.
- Audit hesabatını idarəetmə qrupuna dərc edin.

Bir çox auditor, audit prosesi zamanı qarşılaşdıqları audit problemləri ilə necə mübarizə aparacağını başa düşmədən mübarizə aparır. İnşallah bu yazı təftiş prosesinizi daha məhsuldar, daha az stresli və daha faydalı edə biləcəyiniz yollara dair bəzi həllər və fikirlər təqdim etdi. Əsas odur ki, yoxlama prosesi, təşkilatın başqası etməzdən əvvəl və ya əsas problemə çevrilmədən əvvəl problemləri və uyğunsuzluqları tapmasına kömək etmək üçün hazırlandığını bilməkdir. Bu audit

problemləri və ya problemləri kənar bir qurum tərəfindən tənzimləmə tədbirləri ilə nəticələnə bilər və ya şirkətə minlərlə (və ya milyonlarla) dollar boş yerə xərclənə bilər. Bir şirkətin yoxlaması zamanı tapılmayan bir problem həтта bahalı geri çağırma ilə nəticələnə bilər.

Auditor idarəetmə dəstəyi almaq, yoxlamaya hazırlaşmaq, çətin yoxlanılanlarla işləmək, yoxlama nəticələrini düzgün hesabat vermək və daha təcrübəli audit prosesində digər audit problemləri ilə işləyə bilər.(Richard A.Vincins)

Beləliklə, qeyd etdiklərimiz əsasında belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, böyüklüyündən və sənaye sahəsindən asılı olmayaraq hər bir müəsisə maliyyə nəzarəti sisteminə sahib olmalıdır. Çünki, belə bir siyasət yalnız hesabatların düzgünlüyünü təmin etmir, həm də saxtakarlığın qarşısını almağa və aradan qaldırmağa kömək edir və təşkilatın fiziki və qeyri-maddi mənbələrini qoruyur.

FƏSİL II. KOMMERSİYA MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ DAXİLİ NƏZARƏT SİSTEMİNİN TƏŞKİLİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ SƏMƏRƏLİLİYİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Kommersiya müəssisələrində (sənaye müəssisələrində) daxili maliyyə nəzarəti sisteminin təşkili xüsusiyyətləri və müasir vəziyyəti

Daxili nəzarət, mühasibat göstəricilərinin (əməliyyat, mühasibat, idarəetmə) etibarlılığını təmin etmək, təhrif və qanunsuz hərəkətlərin qarşısını almaq, eyni zamanda ən optimal idarəetmə qərarlarını qəbul etmək üçün müəssisənin rəhbərliyi tərəfindən təşkil edilən tədbirlər və prosedurlar məcmusudur.

Bir təşkilatın idarə olunması prosesində daxili nəzarətin təşkili təşkilati-hüquqi forma, təşkilatın ölçüsü və fəaliyyət miqyasına yönəldilməlidir. İqtisadi subyektin daxili mühitinin quruluşu nə qədər mürəkkəbdirsə, effektiv idarəetmə qərarları vermək üçün o qədər çox məlumat lazımdır. İdarəetmə qərarlarının əksəriyyətini qəbul etmək üçün əsas olan mühasibat, əməliyyat və statistik uçotda yaranan məlumatlardır.

Effektiv bir daxili nəzarət sistemini inkişaf etdirərkən müəssisə rəhbərliyi aşağıdakı hədəfləri müəyyənləşdirir:

- biznesi etibarlı məlumatlarla təmin etmək, aktivlərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, məlumatların qorunmasını təmin etmək,
- iqtisadi fəaliyyətin səmərəliliyinin təmin edilməsi,
- qəbul edilmiş mühasibat siyasətinə uyğunluğun təmin edilməsi,
- maliyyə hesabatlarının hazırlanması və təqdim edilməsi qaydalarına uyğunluğun təmin edilməsi.

Sənədləşmə onun qoruyucu funksiyasının həyata keçirilməsini təmin edən mühasibat uçotunun əsas metodlarından biridir. Buna görə, hər hansı bir mühasibat şöbəsinin uğurlu işi üçün vacib şərt sənəd dövriyyəsinin düzgün təşkilidir. Məhz buna görə mühasibat sənədi tələb olunan bütün detalları özündə cəmləşdirməli, müəyyən bir formada, vaxtında tərtib edilməli, sənədin doldurulması və saxlanması üçün müəyyən olunmuş vaxt ərzində məlumatların tam təhlükəsizliyini təmin

etməlidir.

Təşkilatın bölmələrinin və işçilərinin vəzifə və səlahiyyətləri daxil olmaqla daxili nəzarətin təşkili qaydası onun fəaliyyətinin mahiyyəti və həcmindən, idarəetmə sisteminin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq müəyyən edilir.

Daxili nəzarətin təşkili aşağıdakı reallıqlar əsasında təşkil olunmalıdır:

-daxili nəzarət müəssisənin hər bir idarəetmə səviyyələrində, bütün şöbələrində tətbiq edilməlidir;

- hər bir işçi səlahiyyətlərinə və funksiyalarına uyğun olaraq daxili nəzarətin reallaşdırılmasında iştirak etməlidir;

- daxili nəzarətin faydalılığı onun təşkili və tətbiqi xərcləri ilə müqayisə olunmalıdır.

Mühasibat (maliyyə) hesabatlarının icbari yoxlanılmasına məruz qalan təsərrüfat subyekti mühasibat uçotu və mühasibat (maliyyə) hesabatlarının hazırlanmasına daxili nəzarəti təşkil etməli və həyata keçirməlidir (rəhbərinin mühasibat aparma məsuliyyətini öz üzərinə götürdüyü hallar istisna olmaqla).

(<https://moluch.ru/conf/econ/archive/172/9731/>)

İnkişaf etməkdə olan bazar münasibətləri sistemində, habelə müəssisələrin strukturu və təşkilati-hüquqi formalarının tədricən ağırlaşması şəraitində məmurların hərəkətlərində, eləcə də həyata keçirdiyi əməliyyatlarda səpmələrin qarşısını almağa, müəyyənləşdirməyə və nəzarət etməyə imkan verən bir xidmətin tətbiqi məsələsi hər zamankindən daha aktualdır. Daxili nəzarətin əsas vəzifələri məhz bu sahələrdir ki, onların həyata keçirilməsi bazarda səmərəli fəaliyyət göstərmək istəyən hər bir təşkilatın prioritet missiyası olmalıdır. Beləliklə, daxili nəzarət sistemi, maliyyə və təsərrüfat fəaliyyətinin nizamlı şəkildə aparılması üçün uğurlu iş görməkdə maraqlı olan təşkilat menecerləri tərəfindən istifadə olunan bir sıra prosedurlardır. Ümumiyyətlə, bu sistemin əsas fəaliyyət sahələri aşağıdakı kimi təsnif edilə bilər;

Təşkilatın əmlakının təhlükəsizliyinin təmin olunmasına nəzarət;

- Qanunvericiliyə uyğunluğa nəzarət;

- Etibarlı maliyyə hesabatlarının vaxtında hazırlanmasına nəzarət;

- Təşkilat işçiləri tərəfindən yerinə yetirilən əməliyyatların, vəzifə təlimatlarının uyğunluğuna nəzarət.

İlk dəfə Enron şirkəti ilə əlaqəli qalmaqalı hadisədən sonra müəssisədəki daxili nəzarət sisteminin məcburi tətbiqindən danışmağa başladılar - rəhbərlik gəlir göstəricilərini şişirdərək təhrif edilmiş maliyyə hesabatları təqdim etdi və bununla da investisiya cəlb ediciyinə nail oldu; nəticə Amerikanın ən böyük enerji şirkətinin iflası oldu. Bu müəssisənin çökməsinin əsas səbəbləri qurulmuş daxili nəzarət sisteminin olmaması, habelə bildirilən mənfəətdən faiz şəklində mükafat alan yüksək menecerlərin və bütövlükdə korporasiyanın maraqlarının zidd olmasıdır. Enronun hərəkətlərinin bir nəticəsi, 2002-ci ildə Sarbanes-Oxley (SOX) Qanununun qəbul edilməsi ilə açıq şirkətlərə etibarlılığını artırmaq üçün ciddi hesabat tələbləri qoymuşdu.

Təcrübədə şirkətlər tez-tez daxili audit xidmətinin yerinə yetirdiyi funksiyaların bir hissəsi kimi daxili nəzarət sistemini tətbiq edirlər, lakin formal olaraq bu anlayışlar bir-birinə bənzəmir. Bu xidmətlərin mahiyyəti və əsas fərqləri aşağıdakı kimi təqdim edilə bilər.

Cədvəl 1: Daxili audit xidməti ilə daxili nəzarət xidməti arasındakı mahiyyət və fərqlər

Müqayisə xətləri	Daxili Audit xidməti	Daxili Nəzarət xidməti
Əsas hədəf	Müəssisənin səmərəliliyinin artırılması, istifadə olunmamış ehtiyatların müəyyənləşdirilməsi	
Prioritet vəzifələr	Daxili nəzarət xidmətinin işinin öyrənilməsi və qiymətləndirilməsi, Müəssisənin səmərəliliyi barədə məlumatların üst rəhbərliyə çatdırılması, 3.Maliyyə hesabatlarının etibarlılığının qiymətləndirilməsi.	1.Varlıqların mövcudluğunun və təhlükəsizliyinin yoxlanması, 2.Əməliyyatların qanunvericiliyə uyğunluğuna nəzarət, 3.Etibarlı maliyyə hesabatlarının hazırlanmasının yoxlanması, 4.Kadrların işində sapma və pozuntuların müəyyənləşdirilməsi.
Təşəbbüskarlar	İdarə heyəti və yüksək rəhbərlik	Xətti rəhbərlik
Xidmət nəticəsi	Aşkar edilmiş sapsmaların ifadəsi	Sapsmaları aradan qaldırmaq üçün optimal həllin seçilməsi; pozuntuların qarşısını almaq üçün kadr hərəkətləri alqoritmlərinin hazırlanması.

Mənbə: <https://moluch.ru/archive/83/15337/>

Bu cədvəldən də göründüyü kimi daxili audit və daxili nəzarət xidmətlərinin

son hədəfləri hələ də eynidir: bunlar müəssisənin səmərəliliyinin artırılması üçün ehtiyatları müəyyənləşdirmək üçün yaradılır. Bununla birlikdə, bu bölmələrin iş metodları fərqlidir: daxili audit xidməti müəyyən bir bölmənin fəaliyyətindəki pozuntular, daxili nəzarət sistemindəki çatışmazlıqlar və maliyyə hesabatlarındakı çatışmazlıqlar barədə məlumat verən ən yüksək rəhbərlik tərəfindən yaradılır. Müəyyən olunmuş yayımlar barədə məlumatlara əsasən rəhbərlik mənfi amillərin aradan qaldırılması ilə bağlı idarəetmə qərarları verə bilər. Daxili nəzarət xidməti xətt menecerləri tərəfindən formalaşdırılır və təşkilatın ümumi idarəetmə strukturuna inteqrasiya olunur: məsələn, bütün iş proseslərinə həqiqi və sənədli nəzarət onların fəaliyyətinin müxtəlif mərhələlərində həyata keçirilir, problemli sahələr müəyyənləşdirilir və tipik olan çatışmazlıqların aradan qaldırılması üçün yollar və tövsiyələr təklif olunur.

Daxili nəzarət xidmətinin səmərəliliyinin artmasına, şöbələrinin fəaliyyətinə cavabdeh olan menecerlərin fəaliyyət sahələrində səriştəli olmaları və şöbələrin işini "içəridən" görmələri səbəbindən ən təsirli həll yolları təklif etmələri də kömək edir. Ancaq bu da idarəetmə sisteminin belə qurulmasının mənfi cəhətidir, çünki bölmə rəhbərləri ilə işçiləri arasında sövdələşmə ehtimalını istisna etmək mümkün deyil - əksər hallarda öz hədəfləri korporasiyanın maraqlarından daha yüksəkdir, buna görə çatışmazlıqlar diqqətlə gizlədiləcək və bu, əlbəttə ki, müəssisənin işinə heç də yaxşı təsir göstərməyəcəkdir. Daxili nəzarətdəki bu kimi qüsurları qiymətləndirmək üçün səmərəli şəkildə qurulmuş daxili audit xidməti tələb olunur.

Bundan sonra şirkətdə daxili nəzarət sisteminin tətbiqi xüsusiyyətlərini nəzərə almalıyıq. Ümumiyyətlə, effektiv bir sistem qurma mərhələləri aşağıdakı kimi qeyd oluna bilər.

Cədvəl 2: Daxili nəzarət sisteminin tətbiqi mərhələləri

Mərhələ 1. Nəzarətin həyata keçirilməsinin lazım olduğu şöbələrin təyin edilməsi	İş prosesinin müəyyənləşdirilməsi; Funksiyaların müəyyənləşdirilməsi; Məsul şəxslərin müəyyənləşdirilməsi.
--	--

Mərhələ 2. Risk qiymətləndirilməsi	Ticarət fəaliyyətinin aparılmasında risklərin müəyyənləşdirilməsi; Mümkün nəticələrin proqnozlaşdırılması; Risklərin aradan qaldırılması, minimuma endirilməsi.
Mərhələ 3. Nəzarət prosedurlarının həyata keçirilməsi	Daxili nəzarət xidməti haqqında əsasnamənin təsdiq edilməsi; İş təlimatlarında, işçilərin əmək müqavilələrində nəzarət funksiyalarının təmin edilməsi;
	Rəsmi vəzifələrin pozulmasına görə sanksiyaların müəyyən edilməsi.
Mərhələ 4. Performans monitorinqi	Daxili nəzarət sistemi tərəfindən aradan qaldırılmayan sapmaların müəyyənləşdirilməsi; Nəzarət prosedurlarının icrasının keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi.

Mənbə: <https://moluch.ru/archive/83/15337/>

Birinci mərhələdə əsassız aşağı performans göstəricilərinin müşahidə olunduğu bölmələri müəyyənləşdirmək lazımdır, çünki məhz bu cür xidmətlərdə pozuntuların aşkarlanması riski yüksəkdir. Daxili nəzarət sisteminin tətbiqi barədə daha aydın bir fikir əldə etmək üçün, satış böyüməsi kontekstində satış nəticələri planlaşdırıldığından xeyli aşağı olan satış şöbəsi nümunəsindən istifadə edərək Cədvəl 3-də göstərilən mərhələləri nəzərdən keçirək. Hər şeydən əvvəl, bu bölmə tərəfindən həyata keçirilən funksiyaları və onların icrasından məsul şəxsləri müəyyənləşdirməliyik:

Cədvəl 3: Satış şöbəsinin əsas funksiyaları

Funksiyalar	Məsul şəxslər
Potensial müştərilərin axtarışı	Kiçik menecer
Potensial müştərilərlə məhsul tədarüku barədə danışıqlar aparmaq	Baş menecer
Ehtiyatların anbarda saxlanması	Satış şöbəsinin anbar müdiri

Alıcılar tərəfindən məhsulların ödənişinə nəzarət, Təchizat planının tərtib edilməsi	Rəis müavini
Göndərmə icazəsi, Müqavilələrin imzalanması, Müştəri endirimlərinə və ödəniştəxirə salınmasına qərar vermək	Satış meneceri
Alıcıların iddialarına baxılması	Rəis müavini/baş menecer

Mənbə: <https://moluch.ru/archive/83/15337/>

Bu cədvəl satış şöbəsində müəssisədə daxili nəzarət sisteminin tətbiq olunmasının birinci mərhələsinə uyğun olan əsas məsuliyyət sahələrini açıq şəkildə nümayiş etdirir. Növbəti addımın bir hissəsi olaraq yuxarıda göstərilən funksiyaları yerinə yetirərkən yarana biləcək riskləri müəyyənləşdirmək lazımdır. Cədvəl 3-dən yaranan əsas risk satış şöbəsi rəhbərinin haqsız işidir: bu məmur müştəri ilə satış müqavilələri imzalayır, bundan sonra bu alıcıya məhsulların göndərilməsinə icazə verir və həmçinin təqdim olunan endirimlərə müstəqil qərar verir. Beləliklə, satış şöbəsi müdirinin alıcıya əsassız olaraq böyük həcmdə endirimlər etməsi və daha sonra göndərilməsinə icazə verməsi riskini istisna edə bilmərik; eyni zamanda satış qiyməti heç kim tərəfindən idarə olunmur və yalnız bu şöbə müdirinin səlahiyyətindədir, bu da müəssisənin işinə yaxşı təsir göstərməyəcəkdir. Bu riskin azaldılması üçün yuxarıdakı funksiyalardan birinin başqa bir vəzifəli şəxsə verilməsi tövsiyə olunur, məsələn, endirimlər və mükafatlar siyasətinin formalaşdırılması, işçiləri müştərinin ödəmə qabiliyyəti və işgüzar nüfuzunun təhlili əsasında qərarlar qəbul edəcək və ödəməyə nəzarət edəcək maliyyə şöbəsinə həvalə edilə bilər. Satış menecerinə maliyyə şöbəsi tərəfindən müəyyən edilmiş bir qiymətə müqavilələrin imzalanması və göndərilmələrə icazə verilməsi funksiyası veriləcəkdir. Beləliklə, vicdansız bir rəhbər tərəfindən əsassız miqdarda endirim, bonus və təxirə salınmış ödənişlərin edilməsi riski minimuma endirilir.

Daxili nəzarət sisteminin tətbiqinin üçüncü mərhələsində, işçilərin sayını, yoxlama metodlarını, habelə xidmətin əsas funksiyalarını təyin edəcək daxili nəzarət xidməti haqqında əsasnaməni təsdiq etmək lazımdır. Əlavə olaraq, nəzarəti

təmin etməyin ən təsirli yolu, işçilərin vəzifələrini və ədalətsiz fəaliyyətlərinə gərəksanksiyaları təyin edən əmək müqavilələrini göstərən vəzifə təlimatlarıdır. Beləliklə, eyni maliyyə şöbəsi rəhbərinin əmək müqaviləsində debitor borclarının səviyyəsində davamlı bir azalma olması halında bonuslar haqqında bir maddə göstərilərək, maliyyə şöbəsi rəhbərinin tabeliyində olanların müştərinin ödəmə qabiliyyətinin hesablanmasının obyektivliyini daha diqqətlə yoxlayacağı ehtimalı artır.

Həqiqətən, bir məhsul aşağı maliyyə dayanıqlığı olan bir alıcıya satılırsa, ödəmə riski artır və debitor borcları artır, bu da öz növbəsində təşkilatdakı fond dövriyyəsinə ləngidir. Beləliklə, müəssisənin bütün bölmələrində nəzarət prosedurlarının geniş tətbiqi təmin edilir.

Daxili nəzarət sisteminin tətbiqinin dördüncü mərhələsində nəticələrə nəzarət etmək və hər bölmənin əsas göstəricilərini düzəltmək lazımdır. Satış şöbəsi kontekstində satış həcmi, ödənişli məhsulların maya dəyərinin göndərilməyə nisbəti, müştəri şikayətlərinin sayı, vaxtı keçmiş debitor borclarının səviyyəsi, müştəri başına düşən satışlar, anbarda məhsul çatışmazlığı sayı və s. kimi göstəricilərin dinamikasını təhlil etmək lazımdır. Göstəricilərin sayı və onların "çəkisi" daxili nəzarət xidməti işçilərinin səlahiyyətli qərarı əsasında seçilir. Bu göstəricilərdə keyfiyyətə bir yaxşılaşma olarsa, təşkilatdakı nəzarət tədbirlərinin səmərəli həyata keçirilməsindən danışıq bilərik, onlardan istifadə etmək üçün yeni böyümə ehtiyatları müəyyənləşdirilməlidir.

Beləliklə, daxili nəzarət təşkilatının bütün işçiləri tərəfindən davamlı olaraq həyata keçirilir və müəssisənin cari və strateji hədəflərinə çatmağa yönəldilmişdir. Daxili nəzarət sisteminin təşkili dörd mərhələdən ibarətdir və belə bir sistemin tətbiqi ilə bağlı işin zəhmətli, eyni zamanda səmərəli olması səbəbindən rəhbərlik və menecerlərin əhəmiyyətli söylərini tələb edir. Bu bölmədə müzakirə olunan nəzarət prosedurlarının həyata keçirilməsi sxemi istənilən sənaye mənsubiyyəti və istənilən ölçülü müəssisə üçün uyğundur. Bundan əlavə, müəssisənin daha məhsuldar fəaliyyəti üçün daxili nəzarət xidməti və daxili audit xidmətinin paralel işi lazımdır, çünki bu bölmələr müəssisənin səmərəliliyini müxtəlif üsullarla

artırmaq üçün əsas hədəfi yerinə yetirirlər.(<https://moluch.ru/archive/83/15337/>)

Azərbaycan Respublikasında hazırkı sənaye müəssisələri təyinatlı üç sahibkarlıq müəssisəsinin: Atena MMC, Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC və Delta Qrup C.O. MMC istehsal müəssisələrinin maliyyə hesabatlarından faydalanaraq, müəssisələrdə daxili nəzarətin təşkilinin müasir vəziyyətini təhlil edək.

Cədvəl 4: Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC Müəssisəsi, Atena MMC və Delta Qrup C.O. MMC balans aqreqatlarının strukturu, min AZN (2017-2020-ci illər)

Balansın maddələri	Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC Müəssisəsi		Atena MMC		Delta Qrup C.O. MMC	
	2017	2020	2017	2020	2017	2020
Dövriyyə kapitalı	454,5	549,8	385,7	397,5	441,8	558,2
Əsas kapital	66,8	262,1	210,5	228,1	241,2	274,2
Xüsusi kapital	93,2	388,5	252,5	320,5	367,7	445,3
Pul vəsaitləri	232,9	268,0	223,8	238,0	93,2	228,7
Öhdəliklər	397,1	492,1	334,7	335,2	234,5	212,5
o cümlədən:						
uzunmüddətli öhdəliklər	230,0	280,2	232,8	292,5	280,2	291,3
qısamüddətli öhdəliklər	237,2	249,3	93,4	84,1	231,6	264,5
Sair Öhdəliklər	282,2	322,2	216,3	26,6	213,5	249,2
Məhsul satışından gəlir	2852,4	2868,5	681,5	3143,4	3703,4	3883,6
İstehsal xərcləri	564,5	2321,2	483,7	2553,7	2712,5	2785,8
Mənfəət	249,0	288,2	212,7	384,8	593,6	643,7

Mənbə: Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC Müəssisəsi <https://mugan-qusculuq.az/>, Atena MMC <https://atena.az/sud> və Delta Qrup C.O. MMC <https://delta-group.az/xidmetler/istehsalat/maliyye-hesabatları> əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Cədvəldən göründüyü kimi, yaradılış fokuslarının pul hərəkətinin göstəricilərini qurmağa meyl var. Ekvivalent iqtisadi şəraitdə işləsə də, yaradıcılıq öz vəsaitləri ilə gözlənilməz bir şəkildə məşğul olmağı hədəfləyir. Pul mühasibatını birləşdirən təşkilatların müxtəlif metodologiyaları xüsusi kapital və öhdəlik kapitalı arasındakı nisbətdən asılıdır.

Cədvəl 5: Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC, Atena MMC və Delta Qrup C.O. MMC istehsal müəssisələrinin kapital strukturu (2017-2020-ci illər)

	Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC		Atena MMC		Delta Qrup C.O. MMC	
	2017	2020	2017	2020	2017	2020
Ümumi kapital həmçinin:	381,6	572,7	668,3	445,6	481,9	683,5
xüsusi kapital	42,8	314,6	296,1	212,0	369,7	431,3
borc kapital	958,5	555,4	344,7	315,2	286,5	365,3

Mənbə: Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC Müəsisəsi <https://mugan-qusculuq.az/>, Atena MMC <https://atena.az/sud> və Delta Qrup C.O. MMC <https://delta-group.az/xidmetler/istehsalat/maliyye-hesabatları> əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Delta Group C.O. MMC, Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC və Atena MMC fəaliyyətlərində daha çox borc kapitalından istifadə etdilər. Başqa sözlə desək, 2017-2020-ci illər ərzində Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC-nin yaradılması fokusunun tam kapitalındakı borc kapitalının hissəsi 71,5%, Atena MMC-də və Delta Group C.O-da 58,3 % idi. MMC-də 45,3 % idi. Əlavə olaraq, davam edən özəl kapitalın ümumi həcmi və hissəsi, 2017 ilə müqayisədə 2020-ci ildə tamamilə artmışdır. Bu təsadüfi vəziyyət məhsulun satışından qazanılan xeyirdən müəssisələrin tərəqqisinə böyük miqdarda vəsaitin ayrılmasına imkan vermişdir.

Cədvəl 6: Quşçuluq Şirkəti MMC, Atena MMC Delta Qrup C.O. MMC istehsal müəssisələrinin mühasibat balansının likvidlik əmsalı (2017-2020-ci illər)

Əmsallar	Normativ	Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC		Atena MMC		Delta Qrup C.O. MMC,	
		2017	2020	2017	2020	2017	2020
Ümumi likvidlik əmsalı	≥ 1	0,6	1,6	1,4	1,5	1,8	1,8
Debitor və kreditor borclarının nisbəti	≥ 1	0,05	0,07	0,14	0,25	0,7	0,7
Borcların köçürülmə əm.	≥ 2	1,8	3,8	3,	4,2	2,6	2,6
Cari likvidlik əmsalı	≥ 0,3	0,7	1,4	1,6	1,9	0,6	0,6

Mənbə: Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC Müəsisəsi <https://mugan-qusculuq.az/>, Atena MMC <https://atena.az/sud> və Delta Qrup C.O. MMC <https://delta-group.az/xidmetler/istehsalat/maliyye-hesabatları> əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Borc kapitalının əlçatanlığı müəyyən işlərin tapşırıqlarının icrasında müxtəlif məsələlər yaradır. Mugan Poultry Company LLC Müəssisə rüsumları hər 2017-ci ildən 286,7 min manat və 2020-ci ildən 385,4 min manat, Atena MMC-nin borcları əsasən 261,7 və 225,2 min manat və Delta Group C.O. MMC-nin öhdəlikləri 134.5 və 164.5 min AZN-ə qədər əlavə edilmişdir. Praktiki olaraq, bu, müəssisənin həll edilə bilən pul rekordunun likvidlik nisbəti ilə göstərilir.

İmtahan 2017-2020-ci illərdə Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC-nin ümumi likvidlik nisbətini orta dərəcədə aşağı olduğunu göstərir. Bu, mahiyyət etibarilə alacaqlar və borclar arasındakı nisbətə ideal dərəcədən çox aşağı olması ilə əlaqədardır. Hər halda, 2020-ci ildə likvidlik nisbətini, cari likvidliyin və öhdəliyin geri ödəniş nisbətini bölünmüş hər 3 yaradılış yerinin hər biri üçün tipik olduğundan daha yüksək idi. Hər hansı bir təşəbbüsün likvidlik nisbəti daima pul mühasibatlığının nəticələrindən irəli gəlir. Xüsusi və əldə edilmiş aktivlərin tam ideal nisbətində olmayan təşəbbüslər kredit təşkilatları üçün təhlükəli hesab olunur.

Cədvəl 7: Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC, Atena MMC və Delta Qrup C.O. MMC istehsal müəssisələri üzrə rentabellik göstəriciləri (2017-2020-ci illər)

Əmsallar	“Quşçuluq Şirkəti MMC		Atena MMC		Delta Qrup C.O. MMC,	
	2017	2020	2017	2020	2017	2020
Satışın rentabellik əmsalı	0,08	0,3	0,07	0,09	0,19	0,19
Ümumi kapitalın rentabellik əmsalı	20,6	10,4	7,6	35,4	23,2	15,9
Səhmdar kapitalın rentabellik əmsalı	0,62	0,65	0,22	0,72	1,42	1,42
Borc kapitalın rentabellik	0,29	0,16	0,22	0,75	0,49	0,37
Xüsusi kapitalın rentabellik əmsalı	0,62	0,29	0,12	0,62	0,43	0,35

Mənbə: Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC Müəssisəsi <https://mugan-qusculuq.az/>, Atena MMC <https://atena.az/sud> və Delta Qrup C.O. MMC <https://delta-group.az/xidmetler/istehsalat/> maliyyə hesabatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Müəssisənin pul mühasibatlığının pul uyğunluğunu göstərən göstərici fayda göstəricisi kimi tanınır. İstintaqdan aydın olur ki, 2020-ci ili 2017-ci ilə zidd etdikdə, dağılan iri müəssisələrin sövdələşmələrindən və təklif kapitalından əldə olunan mənfəət əsaslı şəkildə genişlənmiş, öhdəlikdən və özəl kapitaldan əldə olunan mənfəət əsaslı şəkildə azalmışdır. Ticarət fəaliyyətinin faydası mahiyyət

etibarilə söylərin işgüzar hərəkətinə əsaslanır. Müəssisənin iş fəaliyyətini dəyər və məbləğ standartlarının tənzimlənməsi təşkil edir. Kəmiyyət modelləri sövdələşmə vitrinlərinin böyüklüyü, təşkilatın iş şöhrəti və ciddiliyi, tamamlanmış məhsulu alıcıların davamlı iştirakı ilə əlaqələndirilir. Keyfiyyət standartları tamamlanan maddə, iş və məhsulların həcmi, fayda, idarəetmə və borc kapitalı qədər məlumat verilir.

Cədvəl 8: Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC , Atena MMC və Delta Qrup C.O. MMC istehsal müəssisələri üzrə aktivlərin dövriyyəsi (2017-2020-ci illər)

Əmsallar	“Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC” Müəssisəsi		Atena MMC		Delta Qrup C.O. MMC	
	2017	2020	2017	20	2017	2020
Satışdan gələn qazancın qeyri-mobil aktivlərin	75,6	18,3	-	-	20,2	13,2
Satışdan gələn qazancın mobil aktivlərin	4,8	4,3	2,2	7,2	8,2	8,7
İşgüzar aktivlik əmsali	4,7	3,4	1,5	5,2	5,7	4,5

Mənbə: Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC Müəssisəsi <https://mugan-qusculuq.az/>, Atena MMC <https://atena.az/sud> və Delta Qrup C.O. MMC <https://delta-group.az/xidmetler/istehsalat/maliyye-hesabatları> əsasında müəllif tərəfindən qurulub.

Sövdələşmə gəlirlərinin çox yönlü mənbələrin dəyərində nisbəti, dövriyyənin artması kimi illik dövriyyəni və iş təlimlərinin gözlənilməz xərclərini əks etdirir. Hər bir bölünmüş səy üçün iş fəaliyyət nisbətində araşdırılmasından Atena MMC-nin möhkəm sağlamlığı səbəbindən daha çox düşünməyə layiq olduğunu düşünə bilərik. Şübhəsiz ki, işgüzar hərəkət nisbəti temperamentlidir. Bu şəkildə, sövdələşmələrin gəlirlərinin çox yönlü olmayan mənbələrə nisbətində 2020-ci il səviyyəsində sabit qalacağı təqdirdə, o zaman Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC-nin işgüzar hərəkət nisbətində daha sonra arta biləcəyini düşünməliyik. Eynilə, müəssisənin mənfəətinin kifayət qədər yüksək olması ehtimalı ilə, unikal aktivlərin ölçüsünü əldə edərək əlavə əmək haqqı əldə etmək mümkündür.

Aktivlərin necə istifadə olunduğuna, yəni nağd pulun harada koordinasiya olunduğuna, harada, necə satın alındığına və tikintisinə əsaslanır. Bu güvən əsaslı şəkildə dövriyyə kapitalının və sabit ehtiyatların miqyasında və dizaynında, onların əhəmiyyətli dərəcədə istifadəsi kimi göstərilir.

Araşdırmalardan bizə məlumdur ki, maliyyə leverecin hazırki dərəcəsi şirkətin xarici investordlardan hansı nisbətdə asılı olması ilə bağlıdır, başqa cür desək düzmütənasibdir.

Cədvəl 9: Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC , Atena MMC və Delta Qrup C.O. MMC istehsal müəssisələri üzrə maliyyə leveridji (2017-2020-ci illər)

Əmsallar	Normativ	Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC Müəssisəsi		Atena MMC		Delta Qrup C.O. MMC	
		2017	2020	2017	2020	2017	2020
Xüsusi vəsaitlərlə təminatmə	$\geq 0,2$	0,19	0,24	0,40	0,39	0,42	0,43
Xüsusi kapitalın ümumi borclara nisbəti	$\geq 1,3$	0,25	0,42	0,60	0,88	1,15	1,06
Vəsaitlərin manevretmə	$\geq 0,3$	0,42	0,73	0,76	0,77	0,63	0,64
Avtonomiya əmsalı	$\geq 0,6$	0,37	0,37	0,39	0,48	0,58	0,53
Vəsaitlərin mobillik əmsalı	$\geq 0,6$	15,9	4,6	2,9	2,5	2,7	2,2
Maliyyə alətinin çiyini	-	2,7	2,0	1,9	1,3	0,9	1,2
MLE	-	30,2	8,0	4,5	24,9	12,3	9,3

Mənbə: Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC Müəssisəsi <https://mugan-qusculuq.az/>, Atena MMC <https://atena.az/sud> və Delta Qrup C.O. MMC <https://delta-group.az/xidmetler/istehsalat/maliyye-hesabatları> əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Müəssisənin maliyyə levereci əmsalı maliyyə vasitəçiliyinin maliyyə asılılığı əmsalı adlanır. Banklar monetar şəkildə tabe olan müəssisələrə borc verməkdə ehtiyatlıdırlar və sələmçilər təhlükələrini ödəmək üçün maliyyələşdirmə xərclərini artırmağa məcbur olurlar.

Pul təsirinin müsbət qüvvəsi, borc kapitalının özəl kapitaldan əhəmiyyətli dərəcədə az olması ilə şərtləndirilir. Pul təsirinin mənfi qabiliyyəti ondan ibarətdir ki, borc kapitalı üçün faizin ödənilməsi məcburidir və investordlara mənfəət çatdırılmır.

Cədvəl 10: Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC , Atena MMC və Delta Qrup C.O. MMC istehsal müəssisələri üzrə əməliyyat və maliyyə leveridjinin birgə səmərəsi(2017-2020-ci illər)

Əmsallar	Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC Müəssisəsi		Atena MMC		Karmen MMC	
	2017	2020	2017	2020	2017	2020
Əməliyyat İleveridjinin gücü	12,7	6,9	3,9	5,9	2,9	2,4
Maliyyə İleveridjinin gücü	4,8	4,3	2,2	7,6	8,2	7,7
Əməliyyat İleveridji və maliyyə İleveridjinin birgə səmərəsi	56,9	24,4	7,6	32,5	15,5	16,9

Mənbə: Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC Müəssisəsi <https://mugan-qusculuq.az/>, Atena MMC <https://atena.az/sud> və Delta Qrup C.O. MMC https://delta-group.az/xidmetler/istehsalat/maliyye_hesabatları_əsasında_müəllif_tərəfindən_qurulub.

Monetar və işçi təsirlərin konsolidasiya edilmiş məhsuldarlığı, ticarət subyektlərinin təlimləri ilə əlaqəli ümumi təhlükələri qiymətləndirmək imkanı verir və müqavilələrdə% 1 dəyişikliyin baş verdiyi anda səhm üzrə xalis mənfəətdəki nisbət dəyişikliyinə nəzərə alır.

İmtahandan məlum olur ki, "Muğan Quşçuluq Şirkəti" MMC-də işçi pul təsirinin faydası 2017-ci ildə 56,8-dən 2020-ci ildə 25,3-ə qədər azalmış, "Atena" MMC-də gözlənilənlərə baxmayaraq 53. 34.4 və Delta Group CO LLC, yaradılış cəmiyyətində 14.3-dən 17.6-a qədər genişləndi. Ümumilikdə, Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC-nin yaradılması mərkəz nöqtəsinin pul hərəkəti təcili vəziyyətə gələrsə, AZ FP Co Ltd və Delta Group C.O. MMC, yaradıcılıq fokuslarının müsbət rəhbərliyi ilə səhvsiz bir təəssürat yaradır.

Cədvəldən görünür ki, 2018-ci ildə 2010-cu ilə nisbətən təşkilat və fondların bank avansları üzrə gecikmiş öhdəlikləri 7,3 dəfə, ortaq hesablaşmalar üzrə vaxtı keçmiş öhdəlikləri isə 1,8 dəfə artmışdır.

Sənaye müəssisələri üçün mühasibat uçotu və maliyyə hesabatlığının sadələşdirilməsi mərhələlərlə baş tutmuşdur. Praktikanın tələbləri əsasında hüquqi sənədlərə dəyişikliklər edilib və hazırda da edilir. Mühasibat haqqında əvvəlki qanunda kiçik sahibkarlıq subyektləri müəssisə uçotunu sadələşdirilmiş uçot qaydalarına görə aparmalı idi. Sadələşdirilmiş uçotun isə praktikada öz tətbiqini bəzi hallarda tapa bilməməsi onun geniş şəkildə yayılmasını əngəllədi. Nəticədə

kiçik sahibkarlıqlarda ciddi sadələşdirilmənin aparılmasının əvəzinə yeni dərc edilmiş qanunla artıq müəssisələr öz uçotunu KOS-lar üçün MHBS-a əsasən aparmalıdır.

Apardığımız tədqiqatı və müzakirələri yekunlaşdıraraq bu qənaətə gəlmək olar ki, maliyyə uçotu və maliyyə hesabatını hazırlamaq üçün müəssisənin maliyyə fəaliyyəti haqqında məlumatın toplanılması, qeydiyyatı və işlənilməsi prosesi digər maraqlı tərəflərin geniş dairəsinə təqdim edilir. Bütün bu məlumatlar müxtəlif istifadəçilər, xüsusilə də iqtisadi qərarlar qəbul edən tərəflər tərəfindən istifadə ediləcəkdir.

2.2 Kommersiya müəssisələrində daxili nəzarət sisteminin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi

Bazel Komitəsinin 13 təklifini özündə cəmləşdirən "Banklarda daxili nəzarət çərçivəsi: dərnək şərti" hesabatı daxili nəzarət çərçivəsinin adekvatlığını qiymətləndirmək üçün əsas global rekord baza kimi qəbul edildi. Bu qeydə görə, bu şəkildə təqdim olunan təkliflərə və standartlara əməl etməyən daxili nəzarətin məcburi bir tənzimləməsini nəzərdən keçirmək qadağandır. O cümlədən, Basel Komitəsinin daxili nəzarət çərçivəsinin təməli ilə əlaqədar standartlara və təkliflərə cavab verən mövcud nəzarət çərçivəsinin uğurlu olduğunu söyləyə bilərik. Buna baxmayaraq, xarici təcrübə işığında, daxili nəzarət çərçivəsinin canlılığını araşdırmaq üçün fərqli markerlərdən istifadə etmək tövsiyə olunur. Bu markerlər aşağıdakılar üçündür:

- İcmal dərnəyinin məşqlərindəki çatışmazlıqların vaxtında aşkarlanması;
- Audit birliyinin təhlükə azalma dərəcəsi;
- Edilən cari nəzarət tədbirlərinin sayı;
- Bu yaxınlarda tanınmış zəiflik və çatışmazlıqları bərpa etməmək;
- Audit birliyində dərnək və daxili nəzarət fəaliyyətinə nəzarət edən qayda və standartların olması;
- daxili nəzarətin həqiqi və canlı fəaliyyətinə cavab verə biləcək çərçivənin mövcudluğu;
- Risk genişliyi və tətbiq olunan daxili nəzarət tədbirlərinin yetərliyi;

- Lazımi məlumat ticarət səviyyəsinə cavab verə biləcək çərçivənin mövcudluğu və fəaliyyəti;

- Daxili nəzarət çərçivəsinin uyğunluğunun yoxlanılmasından asılı olan çərçivənin mövcudluğu;

- Həyata keçirilmiş metodologiyanın vaxtında və dəqiq sənədləşdirilməsi;

- daxili nəzarət azadlığının əlamətləri;

- daxili nəzarət işçilərinin səriştəlik səviyyəsi;

- Daxili nəzarətin metodoloji köməyi göstəricilərinin mövcudluğu;

- Daxili nəzarətin effektivliyi - xarici iqlimdəki dəyişikliklərin və sonrakı təhlükələrin inkişafının göstəriciləri;

- PL \ TM ilə müəyyən edilmiş dövrlərin kompüterləşmə dərəcəsinin göstəriciləri;

- Daxili nəzarətdəki istehlak göstəriciləri.

Daxili nəzarət çərçivəsinin adekvatlığını araşdırmaq üçün müxtəlif strategiya və metodlardan istifadə olunur. Bu şəkildə ən çox tanınan strategiya anket və testlərin istifadəsidir. Hər bir nəzərdən keçirmə dərnəyi, daxili nəzarət çərçivəsinə qiymətləndirmək üçün anketləri avtonom şəkildə birləşdirə bilər. Üstəlik, bu anketlər daxili nəzarət çərçivəsinin, mühasibat uçotunun və bütün nəzarət strategiyalarının hər bir hissəsini əhatə etməlidir. Məsələn, bir nəzarət bölgəsinin adekvatlığını araşdırmaq üçün edilən anketlərə aşağıdakılar daxil edilə bilər:

- Dərnəyin əsas idarəetmə standartları;

- Öhdəliklərin və qüvvələrin ayrılması;

- Kadr strategiyası;

- Dərnəyin əsas fəaliyyətinin mövcud qüvvəyə minmə ilə uyğunluğu və

Anket texnikasının istifadəsi ilə yanaşı, test strategiyası burada əlavə olaraq əhəmiyyətli bir hissə götürür. Buna görə, bu texnikanın istifadəsi səbəbindən daxili nəzarət çərçivəsinin uyğunluğu barədə təhlil sübutu əldə etmək mümkündür. Qlobal praktikada daxili nəzarəti qiymətləndirərkən yüksək, orta və aşağı dəyər standartlarından istifadə olunur. - Baxış birliyinin təlimlərində çatışmazlıqların vaxtında aşkarlanması;

- İnceleme birliyinin təhlükə azalma dərəcəsi;
- İcra olunan cari nəzarət tədbirlərinin sayı;
- Bu yaxınlarda tanınmış zəiflik və çatışmazlıqların bərpa edilməməsi;
- İcmal assosiasiyasında dərnək və daxili nəzarət fəaliyyətinə nəzarət edən qayda və standartların olması;
- daxili nəzarətin həqiqi və canlı fəaliyyətinə cavab verə biləcək çərçivənin mövcudluğu;
- Risk genişliyi və tətbiq olunan daxili nəzarət tədbirlərinin yetərliyi;
- Lazımi məlumat ticarət səviyyəsinə cavab verə biləcək çərçivənin mövcudluğu və fəaliyyəti;
- Daxili nəzarət çərçivəsinin uyğunluğunun yoxlanılmasından asılı olan çərçivənin mövcudluğu;
- Həyata keçirilmiş metodologiyanın vaxtında və dəqiq sənədləşdirilməsi;
- daxili nəzarət azadlığının əlamətləri;
- daxili nəzarət işçilərinin səriştəlik səviyyəsi;
- Daxili nəzarətin metodoloji köməyi göstəricilərinin mövcudluğu;
- Daxili nəzarətin effektivliyi - xarici iqlimdəki dəyişikliklərin və sonrakı təhlükələrin inkişafının göstəriciləri;
- PL \ TM ilə müəyyən edilmiş dövrlərin kompüterləşmə dərəcəsinin göstəriciləri;
- Daxili nəzarətdəki istehlak göstəriciləri.

Daxili nəzarət çərçivəsinin adekvatlığını araşdırmaq üçün müxtəlif strategiya və metodlardan istifadə olunur. Bu şəkildə ən çox tanınan strategiya anket və testlərin istifadəsidir. Hər bir nəzərdən keçirmə dərnəyi, daxili nəzarət çərçivəsinə qiymətləndirmək üçün anketləri avtonom şəkildə birləşdirə bilər. Üstəlik, bu anketlər daxili nəzarət çərçivəsinin, mühasibat uçotunun və bütün nəzarət strategiyalarının hər bir hissəsini əhatə etməlidir. Məsələn, bir nəzarət bölgəsinin adekvatlığını araşdırmaq üçün anketlərə aşağıdakılar daxil edilə bilər:

- Dərnəyin əsas idarəetmə standartları;
- Öhdəliklərin və qüvvələrin ayrılması;

- Kadr strategiyası;

- Dərnəyin əsas fəaliyyətinin mövcud qüvvəyə minmə ilə uyğunluğu və

Anket texnikasının istifadəsi ilə yanaşı, test strategiyası burada əlavə olaraq əhəmiyyətli bir hissə götürür. Buna görə, bu texnikadan istifadə edildiyi üçün daxili nəzarət çərçivəsinin uyğunluğu barədə təhlil sübutu əldə etmək mümkündür. Qlobal təcrübədə daxili nəzarəti qiymətləndirərkən yüksək, orta və aşağı dəyər standartlarından istifadə olunur.

Qeyd: Müsbət və mənfi göstəricilərin sayı artırılı (azaldıla) bilər. Hesablama metodikası:

İdeal vəziyyət: $16 \times 3 = +48$ (C sütunu) çıxılırsın 0 (E sütunu) Faktiki vəziyyət : şərti olaraq:

C sütunu = +35

E sütunu = -11

Cəmi 24 bal

DNS Səmərəlilik %-i = $48/24 = 50\%$

Bu modeldə daxili nəzarət çərçivəsinin qiymətləndirilməsi, çərçivənin nəzarəti ilə məşğul olan fərdin sübutundan asılıdır. Həm müsbət, həm də mənfi fokuslar "0" -dan "3" -ə qədər xarakterizə olunur.

Anket strategiyasının istifadəsi ilə yanaşı, test üsulu da burada əhəmiyyətli bir hissə götürür. Nəticə etibarilə, bu texnikanın istifadəsi səbəbindən daxili nəzarət çərçivəsinin uyğunluğuna dair təhlil sübutunun alınması mümkündür. Qlobal təcrübədə daxili nəzarəti qiymətləndirərkən yüksək, orta və aşağı dəyər qaydalarından istifadə olunur.

Cədvəl 11: Daxili nəzarətin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi modeli

(0 - mövcud deyil, 1-aşağı, 2 -orta, 3-yüksək və s.)

Sıra № si	Müsbət göstəricilər	Verilən müsbət bal	Mənfi göstəricilər	Verilən mənfi bal
A	B	C	D	E
1	Baxış assosiasiyasının məşqlərindəki zəif cəhətləri müəyyənləşdirmək;	2	PL / TM-yə qarşı döyüşmək üçün məsuliyyət daşıyan şəxs tərəfindən icra olunmağın başqasına verilməsi;	0
2	Təhlil birliyinin təhlükə azalma səviyyəsi;	2	PL / TM-yə qarşı mübarizədə nəzərdən keçirmə dərəcəsinin idarəsi üçün daxili nəzarət çərçivəsinin əsası və məcburi fəaliyyəti ilə əlaqədar vəzifənin olmaması;	0
3	Yeterli sayda nəzarət tədbirləri;	2	Baxış assosiasiyasında PL / TM ilə döyüş üçün cavabdeh olan şəxsin tanınan bir sübutunun olmaması;	0
4	Bu yaxınlarda fərqlənən çatışmazlıqları bərpa edə bilməmək;	3	İcmal dərəcəsinin nümayəndələrinə PL / TMM-yə qarşı mübarizədəki vəzifələri və öhdəlikləri barədə məsləhət verə bilməməsi;	1
5	Baxış assosiasiyasında təlimatların olması;	3	Müvafiq ünvanlara səlahiyyətli nəticələr	1
6	Daxili nəzarətin etibarlı və güclü fəaliyyətinə zəmanət verən təməl	2	PL / TM ilə mübarizənin müxtəlif təşkilatlarla əlaqələndirilməməsi;	1
7	Təhlükələrə tətbiq olunan daxili nəzarət metodlarının uyğunluğu və genişliyi;	3	Müştərinin sübut strategiyalarını ayırd etməməsi və məşqlərinin yoxlanılması;	2

8	Məlumatların lazımı səviyyədə ticarətinə zəmanət verə biləcək bir çərçivənin olması;	2	PL / TM təhlükə qiymətləndirmə sistemindən istifadə edilməməsi və idarəedici strategiyaların təhlükəsi;	2
9	Daxili nəzarət çərçivəsinin adekvatlığını yoxlamaq üçün çərçivənin mövcudluğu və fəaliyyəti;	3	Əhəmiyyətli məlumatların tutumuna zəmanət verə bilməməsi və məxfiliyinin pozulması;	3
10	Edilən metodların rahat və keyfiyyətli sənədləşdirilməsi;	2	PL / TMM ilə mübarizə aparmağa hazırlaşan işçilərin olmaması;	1
11	Daxili nəzarətin muxtariyyət markerlərinin olması;	2	Robotlaşdırılmış nəzarətlər və aralıq pul elanı nəzarətləri daxil olmaqla nəzarətin yetərliyi (xarici detallar tələb olunursa)	0
12	Daxili nəzarət işçilərinin qabiliyyət işarələrinin olması;	3	Yüksək kadr dövryyəsi və mühasibat, daxili icmal və məlumat yeniliyi sahəsindəki təcrübəsiz mütəxəssislərin töhvəsi	0
13	Daxili nəzarətin metodoloji köməyi göstəriciləri;	2	Səmərəsiz mühasibat və məlumat çərçivələri daxil olmaqla daxili nəzarəti məcbur edir	0
14	Daxili nəzarətin uyğunlaşması - xarici iqlimdəki dəyişikliklərə, yeni təhlükələrin yaranmasına, inzibati və	2	Daxili nəzarətdə tanınmış çatışmazlıqları aradan qaldırmaq üçün əlverişli tədbirlər görməmək;	0

	qanuni quruluşdakı dəyişikliklərə yetərlik göstəriciləri;			
15	PL \ TM ilə müəyyən edilmiş dövrlərin robotlaşma dərəcəsinin markerləri;	1		
16	Daxili nəzarətin xərcləri barədə işarələr.	1		
	Cəm	35		11

Mənbə: https://audit.gov.az/uploads/shura_305_5_metodik_vesait.pdf

Anket metodikasının istifadəsi ilə yanaşı, test strategiyası da burada əhəmiyyətli bir hissə götürür. Daha sonra, bu strategiyadan istifadə edildiyi üçün daxili nəzarət çərçivəsinin uyğunluğu barədə araşdırma sübutu almaq mümkündür. Dünya təcrübəsində daxili nəzarəti qiymətləndirərkən yüksək, orta və aşağı dəyər qaydalarından istifadə olunur.

Qeyd: Müsbət və mənfi göstəricilərin miqdarı genişləndirilə bilər (azalır).

Hesablama sistemi:

Optimal hal: $16 \times 3 = +48$ (C sütunu) çıxılımsın 0 (E sütunu) Faktiki vəziyyət : şərti olaraq:

C sütunu = +35

E sütunu = -11

Cəmi 24 bal

DNS Səmərəlilik %-i = $48/24 = 50\%$

Bu modeldə daxili nəzarət çərçivəsinin qiymətləndirilməsi, çərçivənin tətbiqetmə nəzarəti ilə sübuta bağlıdır. Həm müsbət, həm də mənfi fokuslar "0" -dan "3" -ə qədər xarakterizə olunur.

Verilən müsbət ballara (cədvəlin C seqmenti):

- “0” bal - tədbir görülməmişdir və yaxud müəyyən edilməmişdir.
- “1” bal - görülmüş tədbirlər qənaətləndirici səviyyədə deyil
- “2” bal - orta səviyyədədir.
- “3” bal - indikator üzrə göstərici ən yüksək səviyyədədir.

Verilən mənfi ballar üzrə (cədvəlin E sütunu) :

- “0” bal - mənfi hal aşkar edilməmişdir.
- “1” bal - mənfi hal aşkar edilmiş, lakin aşağı səviyyədədir.
- “2” bal - mənfi hal əhəmiyyətli dərəcədədir.
- “3” bal - mənfi hal ciddi risk yaradır və ən yüksək səviyyədir.

Tətbiq olunan modelin ümumiyyətlə daxili nəzarət çərçivəsini yarının altından qiymətləndirməsi qeyri-mümkündür, bu göstərici çərçivənin ümumi çatışmazlığını göstərir. 50-75 % çərçivənin uğurla işlədiyini göstərir, bununla belə orijinal inkişaf üçün bir tələb var. 75-100 %, çərçivənin səmərəli işlədiyini göstərir. (https://audit.gov.az/uploads/shura_305_5_metodik_vesait.pdf)

İdarə heyəti seçimlərinin tam icrasının qiymətləndirilməsinə zəmanət vermək Məsələyə məhdud bir şəkildə, daxili nəzarətin məqsədlərini nəzərə almadan yanaşsaq, açıq-aşkar uğurlu daxili nəzarət markerlər düzəlişləri ilə icraçılar seçimlərinin yerinə yetirilməməsini qeyd etməlidir. . Hədəfdən nə qədər çox kənarlaşma seçilirsə, nəzarət o qədər əlverişlidir və nəzarət nə qədər güclüdürsə və ya əksinə, o qədər az sapma tanınır, o zaman idarəetmə və ya lövhə o qədər az canlıdır. Buna baxmayaraq, həm birinci, həm də ikinci nəticələr qüsurludur. Ümumiyyətlə, əsas halda, idarəetmə çərçivəsi yaradılmasının ilkin mərhələsində çatışmazlıqların fərqləndirilməsi mümkündür. Sonrakı vəziyyətdə, çatışmazlıqların çatışmazlığı, canlı nəzarətin güclü rəhbərliyi dəstəklədiyini göstərir. Bu metodologiyalar, nəzarətin həyat qabiliyyətinin kəmiyyət xüsusiyyətlərinin qüsurlu olduğunu göstərir və bu səbəbdən keyfiyyət göstəricilərindən istifadə edilməli olduğunu çox yaxşı başa düşmək olar. Daxili nəzarət çərçivəsinin həyat qabiliyyətini qiymətləndirmək üçün şanslarla işin əhəmiyyəti çox böyükdür.

Məcburi bir daxili nəzarət çərçivəsi potensial təhlükələri məhdudlaşdırmalıdır. Buna baxmayaraq, bu vəziyyətə baxmayaraq, dərhal və ya səhv bir etibarlılığı təyin etmək çətindir. Aydın ki, bu məsələnin ədəbi baxımdan təqdim edilməsi son dərəcə çətin olan dərin bir fəlsəfi maddəyə malikdir. Hər halda, bu, geniş yayılmış bir resept və ya daxili nəzarət çərçivəsinin həyat qabiliyyətinə qərar vermək üçün ümumi bir proseduru axtarmaq vacibdir.

FƏSİL III. KOMMERSİYA MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ MALİYYƏ NƏZARƏTİNİN ƏSAS İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Kommersiya müəssisələrində (sənaye müəssisələrində) daxili maliyyə nəzarəti sisteminin təşkili problemləri və çatışmazlıqları

Daxili nəzarət sisteminin tətbiqi maliyyə məlumatlarının etibarlılığını təmin edəcək və səhv qərarlar qəbul etmək risklərini azaldacaqdır. Bu sistemi tətbiq etmək üçün əhəmiyyətli riskləri müəyyənləşdirmək, tənzimləmə prosedurlarını və vəziyyəti düzəldə biləcək düzəldici tədbirləri inkişaf etdirmək lazımdır. Profilaktik nəzarətin xərcləri daha təsirli olacaq və risklərin baş verməsinin qarşısını almağa kömək edəcəkdir. Müəssisədə daxili nəzarət sisteminin tətbiqi, bölmələrin səmərəliliyi səviyyəsini artırmaq üçün lazımdır. Eyni zamanda daxili nəzarət sistemi məlumatların etibarlılığını təmin edəcək, müəssisənin resurslarından səmərəli istifadə edəcəkdir.

Daxili nəzarət bir müəssisə rəhbərliyi tərəfindən mühasibat göstəricilərinin (idarəetmə, əməliyyat, mühasibat) etibarlılığını təmin etmək, təhrif və qanunsuz hərəkətlərin qarşısını almaq, həmçinin ən optimal idarəetmə qərarlarını qəbul etmək məqsədi ilə təşkil olunan tədbirlər və prosedurlar məcmusudur. Daxili nəzarət sistemini təşkil etmək üçün "obyekt - subyekt" və "subyekt - subyekt" münasibətlərinə yönəlmək lazımdır. Beləliklə, düzgün təşkil olunmuş daxili nəzarət sistemi:

- təsərrüfat subyektinin mühasibat uçotunun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına kömək edir ki, bu da biznesinsubyektinin inkişafına müsbət təsir göstərir və investisiyalar cəlb edir;

- təsərrüfat qurulmuş və nəzarət olunan bir sisteminin olması ilə əlaqədar olaraq müəssisənin inkişafı üçün yeni imkanlar meydana çıxır;

- filialların və struktur bölmələrin fəaliyyətlərinə müəssisə sahibləri və menecerlər tərəfindən nəzarət edilməsi ilə əlaqədar olaraq səmərəlilik artırılır.

Kommersiya müəssisələrində daxili nəzarət sisteminin inkişafına mane olan əsas problemlərə aşağıdakılar daxildir:

-iqtisadi subyektin sektor xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla bu məsələnin elmi və metodoloji aspektdə kifayət qədər inkişaf etməməsi;

-müəssisə balansının hazırlanmasında Maliyyə Nazirliyi tərəfindən təsdiq olunmuş mövcud hesabat istinadda yol verilən fərqlər;

-daxili nəzarət sisteminin formalaşmasında müəssisə tərəfindən buraxılan təşkilati və metodoloji səhvlər;

-daxili nəzarətin tənzimlənməməsi və s.

Bu siyahıya aşağıdakı müəssisədaxili problemləri də əlavə edə bilərik:

1) Daxili auditi tənzimləyən mövcud qanunvericilik bazasının potensial təsirsizliyi.

2) Auditorların aşağı təcrübəsi.

3) Yetərsiz ixtisaslı kadr sayı.

4) Tələb olunan sənədlərin vahid formalarının olmaması.

5) Fəaliyyətlər üzərində daxili nəzarətin avtomatlaşdırılmaması.

Daxili nəzarət zamanı aşağıdakı məqamlara diqqət yetirilməlidir:

- Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan qanunvericiliyinə, yerli qaydalar, təşkilati və inzibati sənədlər, mühasibat uçotu və vergi uçotu qaydalarına riayət olunmasına;

- Bütün maliyyə əməliyyatlarının hesablarda və vergi reyestrlərində düzgün və vaxtında əks olunmasına,

- Maliyyə əməliyyatlarının tam və düzgün sənədləşdirilməsinə,

- Gəlir və xərclərin mühasibat və vergi uçotunda düzgün əks olunub-olunmamasına,

- Təşkilatın bütün aktivlərinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə;

- Təşkilatın mühasibat, vergi və statistik hesabatları düzgün tərtib olunubmu?

Praktiki təcrübə göstərir ki, müəssisələrdə daxili nəzarət sistemi anlayışı daxili audit sistemi anlayışı ilə eyniləşdirilir. Üstəlik, belə bir sistem aşağıdakı yollardan biri ilə təşkil edilə bilər:

1.daxili nəzarət / audit xidməti şəklində;

2.outsorsinqdən istifadə (daxili nəzarət / audit funksiyasının ixtisaslaşmış bir

şirkətə və ya xarici məsləhətçiyə tam və ya qismən ötürülməsi);

3. birgə mənbələrdən istifadə (müəssisə daxilində daxili nəzarət / yoxlama orqanlarının yaradılması, lakin bəzi hallarda ixtisaslaşmış bir təşkilat və ya xarici məsləhətçinin mütəxəssislərinin cəlb edilməsi).

Hazırda fəaliyyət göstərən bir çox kommertiya müəssisələrində daxili nəzarət sistemi çox zəif inkişaf etmişdir. Əksər firmaların rəhbərliyi daxili nəzarətin həyata keçirilməsinin çox xərc tələb etdiyini və zəhmət tələb etdiyini düşünərək, eyni zamanda bu sistemin əhəmiyyətini az qiymətləndirirlər.

Vergi xidməti əksər müəssisələr üçün yeganə nəzarət orqanı olaraq qalır. Vergi orqanları, ilk növbədə, vergi ödəyicilərinin iflas etməsi səbəbindən büdcə itkilərinin qarşısını almaq üçün müəssisələrin maliyyə hesabatlarını səylə izləyirlər.

Beləliklə, daxili nəzarətin qanunvericiliklə tətbiqi real və rəsmi hesabatların yaxınlaşmasına gətirib çıxaracaq, şübhəsiz ki, bu, dövlət üçün faydalıdır, çünki büdcəyə əlavə gəlir gətirəcəkdir. Ancaq belə bir yaxınlaşma müəssisələrin özləri üçün faydalı olacaqdır, çünki daxili nəzarət sisteminin düzgün təşkili müəssisənin işinin səmərəliliyini artıracaq və bu da şirkətin xalis mənfəətini artıracaqdır. Bundan əlavə, real qazancın hesabatda əks olunması müəssisələrə sərt bazar rəqabəti şəraitində aqrosənaye müəssisələrinin emal kompleksləri üçün vacib olan investisiyalar cəlb etməyə imkan verəcəkdir. (<https://moluch.ru/archive/122/33834/>)

Bəzi müəlliflər daxili auditin təşkili və təkmilləşdirilməsi zamanı şirkət rəhbərliyinin qarşılaşdığı fərqli problemləri vurğulayırlar. Bəzilərini daha ətraflı nəzərdən keçirək.

Kommertiya müəssisələrində daxili audit xidmətini təşkil edərkən ortaya çıxan dörd əsas problem var.

Birincisi, təşkilat sahibləri və rəhbərliyinin güc bölgüsü və nəzarət üçün məsuliyyət məsələsinə münasibəti ilə əlaqədardır. Bir tərəfdən, idarəetmə sistemindəki daxili audit xidmətinin əsas vəzifələrindən biri də təşkilatın daxili nəzarət sistemi (DNS) ilə daxili və ya xarici dəyişikliklər arasında əks əlaqə yaratmaqdır. Digər tərəfdən, bu o demək deyil ki, qurumda DNS-nin qurulmasına görə hər bir məsuliyyəti daxili audit xidməti daşıyır.

İkincisi, kommersiya müəssisəsinin hədəflərinə çatmasına mənfi təsir göstərən artıq baş vermiş hadisələrin müəyyənləşdirilməsinə və qiymətləndirilməsinə kömək edən bir mexanizm kimi nəzarət etmək üçün inkişaf etmiş münasibətdən qaynaqlanır. Bununla da, nəzarətin idarəetmə sisteminin ayrılmaz hissəsi deyil, əsas məqsədi təşkilatın işçiləri tərəfindən buraxılmış səhvləri müəyyənləşdirmək və sonrakı təşkilati və ya kadr qərarlarını qəbul etmək olan bir cəzalandırma funksiyası olduğuna dair fikir formalaşır.

Üçüncüsü, təşkilatın sahibləri və menecerlərinin yanaşmasıdır və bununla daxili auditin dəyəri qurumun daxili audit funksiyasını saxladığı xərclə ölçülür. Bu yanaşma iş nöqtəyi-nəzərindən başa düşüləndir, lakin bu fəaliyyət növünün qiymətləndirilməsində tam tətbiq olunmur.

Kommersiya müəssisələrində daxili auditin inkişafının bu mərhələsində dördüncü və ən əhəmiyyətli daxili audit sahəsində ixtisaslı kadr çatışmazlığıdır.

Bununla da, daxili auditin aşağıdakı aktual problemləri müəyyən edilə bilər:

- birincisi, milli qanunvericiliyində daxili audit üçün praktik olaraq heç bir əsas yoxdur, ancaq son illərdə bu sahədə müsbət tendensiya müşahidə olunur, yoxlamaların təşkili ilə bağlı daha çox məqalə dərc olunur, “Keyfiyyət İdarəetmə Metodları” jurnalında “Audit toqquşmaları” bölməsi çıxır. bu problem, heç olmasa qismən;

- ikincisi, əmək bazarında yüksək səviyyəli daxili audit mütəxəssisi azdır, çünki universitetlər bu cür mütəxəssis hazırlamır, sadəcə belə bir təhsil sahəsi (ixtisas) yoxdur;

-üçüncüsü, daxili auditorların təşkilatdakı səhv yerləşdirilməsi, müstəqilliklərinin pozulması, təşkilat rəhbərliyi tərəfindən daxili audit vəzifələrini başa düşməməsi - hər bir bunlar daxili audit xidmətinin effektivliyini azaldır.

Təşkilat rəhbərliyinin daxili yoxlamaların aparılmasına münasibəti və auditorların özlərinin işinin xüsusiyyətləri ilə əlaqəli problemləri də vurğulamaq lazımdır. Adətən yerli daxili nəzarət aktlarının hazırlanması baş mühasibə həvalə olunur. Həmcinin, bu şəkildə ticarət müəssisə və təşkilatlar üçün daxili nəzarətə dair bir çox sənədin hazırlanması və tətbiqi üçün ətraflı tövsiyələr

hazırlanmamışdır (Мельник, М.В 2018: s.201).

Bununla da, daxili auditin təşkilində liderin rolunu müəyyənləşdirmək lazımdır. Rəsmi qaydada təyin olunmuş prosedurlar ideoloji dəstək olmadan müvafiq qayıdışı təmin etməyəcəkdir. Hər hansı digər proses kimi, liderin lider rolu olmadan nəzarət zəruriliyini itirəcək və çox vaxt rəhbərlik daxili auditin nəticələrini işçiləri cəzalandırmaq üçün əsas kimi istifadə edir. Bu mövqe üzündən komandada həyəcan verici bir vəziyyət yaranır və bu da uyğunsuzluqları gizlətməyə cəhd göstərir. Bu vəziyyətdə menecerin uyğunsuzluqların təşkilatın fəaliyyətini yaxşılaşdırmaq üçün bir fürsət olduğunu başa düşməsi vacibdir. Daxili audit zamanı aşkar olunmayan hər şey xarici audit zamanı aşkar edilə bilər. Ancaq bunun kökündən əks bir problem də var: uyğunsuzluqlar aşkar edildikdə, rəhbərlik onları qəbul edən işçilərə münasibətdə liberaldir. Bir menecer uyğunsuzluqların səbəblərini öyrənməyə çalışmadıqda, onlarla birbaşa əlaqəsi olan işçilərlə danışmadığı və hər şeyi əyləcdə sərbəst buraxdığı, komandanın gözündə yaxşı olmağa çalışdığı zaman, hər bir bunlar işçilərin yoxlama prosesinə və düzəldici işlərə qarşı qeyri-ciddi və məsuliyyətsiz bir münasibətə səbəb olur, uyğunsuzluqları gizlətmək cəhdlərinə səbəb olur (Кочанов О.Ю, 2020: s.190).

Bu vəziyyətdə menecerin uyğunsuzluqların təşkilatın fəaliyyətini yaxşılaşdırmaq üçün bir fürsət olduğunu başa düşməsi vacibdir. Təsirli bir daxili nəzarət sisteminin qurulması, rəhbərin bu müddətdə təşkilatda daxili nəzarətin tətbiqinə və inkişafına lazımi diqqət yetirərək bu müddətdə əsas rol oynadığı bir vəziyyətdə həyata keçirilir. Bu vəziyyətdə, yüksək rəhbərlik ancaq effektiv daxili nəzarətin təşkili üçün məsuliyyət daşıyır, həmçinin təşkilatın işçiləri ilə qarşılıqlı əlaqədə bu fəaliyyətin təşkilatın ümumi, o cümlədən strateji hədəflərinə çatmaq üçün əhəmiyyətini vurğulayır.

Fikrimizcə, kommertiya müəssisələrində daxili auditin təşkilində əsas problem daxili auditin məqsədlərinin düzgün yerləşdirilməməsi və səhv başa düşülməsidir. Səbəb daxili auditin əhəmiyyətini görməməzliyə vurmağın yanlış tarixi meyində görünür. Mövcud iqtisadi böhranın bir çox şirkətin rəhbərliyini daxili auditə münasibətlərini dəyişdirmə ehtiyacına inandırdığına və ya hələ də

inandıracağına ümid edilir.

Bu problemlərə, xüsusən daxili auditorların müstəqilliyinin pozulmasına məhəl qoymamaq, düzgün olmayan audit nəticələrinə və nəticədə şirkətin maliyyə vəziyyətinin və fəaliyyətinin səmərəliliyinin pisləşməsinə səbəb olur.

Buna görə də, bu problemləri ortadan qaldırmaq üçün düzgün hazırlanmış metodologiyaya sahib olmaq çox vacibdir. Kommersiya müəssisələrində daxili audit ilə bağlı problemləri həll etmək üçün aşağıdakılar lazımdır:

- effektiv daxili nəzarəti təmin etmək üçün məsuliyyət sahələrini bölmək;
- daxili audit yaradarkən əsas müştərilərlə dərhal razılaşmaq və təşkilatdakı nəzarət funksiyası barədə ortaq bir anlayışa gəlmək lazımdır.

Kommersiya müəssisələrində daxili nəzarət sisteminin qurulması daxili auditin vəzifəsi deyil, rəhbərliyin birbaşa və dərhal vəzifəsidir. Daxili audit prosedurların hazırlanması mərhələsində məsləhət xidmətləri göstərə bilər və Bununla da şirkət üçün böyük fayda verə bilər, lakin daxili nəzarət sisteminin yaradılması və saxlanması üçün məsuliyyət daşımır:

- daxili auditin qiymətləndirilməsi daxili audit xidmətinin saxlanması üçün xərc kimi deyil, faydalılığı baxımından həyata keçirilməlidir. Daxili audit xidmətinin işinin qiymətləndirilməsi daxili auditorlarla sıx əlaqədə olan və işlərinin nəticələrini görən təşkilatın meneceri tərəfindən verilə bilər;

- bu mövzuda təlim proqramları və seminarlar yaratmaqla və audit və nəzarət sahəsindəki mütəxəssislər arasında təcrübə mübadiləsi yolu ilə daxili audit sahəsində mütəxəssislərin təhsili və peşəkar inkişafının aparılması lazımdır. Daxili audit xidmətinin məqsədlərinə əsaslanaraq, əməkdaşlarının ancaq risklər, audit və daxili nəzarət sahələrində peşəkar olmaları nəzərdə tutulur. Daxili auditorlar təşkilatın əsas sahələrini bilməli və müxtəlif iş proseslərinə xas olan riskləri yaxşı bilməli: satınalma, satış, maddi-texniki təchizat, maliyyə və s.

Qeyd olunan çatışmazlıqlar arasında nəticəsiz bir yoxlama və ya qüsurların aradan qaldırılmasına dair bir monitorinq yer alır. İdarəetmə problemlərini müəyyənləşdirmək və nəzarətin fəaliyyətini davam etdirməsini təmin etmək üçün daxili audit və monitorinq aparılmalıdır.

3.2 Sənaye müəssisələrində daxili maliyyə nəzarətinin inkişafının əsas istiqamətləri

Gələcək dövr üçün istehlakçı tələbinin və alıcılıq qabiliyyətinin düşməsi kontekstində bir məhsulun qiymətinin artması nəticəsində təşkilatın satış həcmələrində azalma və hətta bazar payının itirilməsi təhlükəsi daha da arta bilər. Daxili nəzarətin təşkili ilə bağlı elmi müzakirələr uzun illərdir davam edir. Daxili nəzarətin məqsədləri, vəzifələri, elementləri, metodları və iqtisadi bir qurumun idarəetmə sistemindəki yeri barədə müxtəlif fikirlər mövcuddur.

Monitorinqin əsas vəzifəsi tapşırıqların yerinə yetirilməsinə nəzarət edəcək standartların müəyyən edilməsi, həmçinin əldə edilmiş real nəticələrin ölçülməsidir, eyni zamanda aşkar edilmiş nəticələrin müəyyən olunmuş standartlardan fərqlənməsi halında əsaslı düzəlişlər etməkdir.

Nəzarət, bir təşkilatın işinin nəticələrini kəmiyyət və keyfiyyətə qiymətləndirən və qeyd edən idarəetmə fəaliyyətinin bir növüdür. Daha çox ciddiləşmədən öncə meydana çıxan problemləri ortaya çıxarmaq və həll etmək üçün zəruridir və uğurlu fəaliyyəti stimullaşdırmaq üçün də istifadə oluna bilər.

Nəzarət ehtiyacının ən vacib səbəblərindən biri, hər hansı bir təşkilatın səhvlərini vaxtında tutma və təşkilatın məqsədlərinə çatmasına zərər vermədən əvvəl düzəltmə qabiliyyətinə sahib olmasıdır.

Həmçinin, nəzarətin vacib cəhətlərindən biri də təşkilat fəaliyyətinin hansı sahələrinin daha təsirli olduğunu müəyyənləşdirməkdir. Təşkilatın uğur və uğursuzluqlarını və onların səbəblərini təyin edərək, təşkilatı xarici mühitin dinamik tələblərinə tez bir zamanda uyğunlaşdırmaq mümkündür.

Yaxşı düşünülmüş planlar və təşkilati strukturlar qanunlar, texnologiyalar, rəqabət şərtləri və digər amillərdəki dəyişikliklər səbəbindən hər zaman qarşıya qoyulmuş hədəflərə çatmağı təmin edə bilməz. Bu cür dəyişiklikləri hazırlamaq və buna uyğun cavab vermək üçün bir təşkilatın bu dəyişiklik sürücülərinin təsirini vaxtında qiymətləndirmək üçün təsirli bir mexanizmə ehtiyacı var. Belə bir mexanizm nəzarətə əsaslanaraq yaradıla bilər.

Ticarət şərtlərindəki dəyişikliklə, nəzarət, təşkilatın bütün səviyyələrində

mövcud olan əsasın xüsusiyyətini alır və bütün digər mərhələlərində idarəetmə prosesinin optimal gedişini təmin edir. Eyni zamanda, nəzarətin xüsusiyyəti idarəetmə prosesindəki ikili rolundan ibarətdir. İdarəetmə və idarəetmə prosesinin digər elementlərinin dərin inteqrasiyası nəticəsində praktikada işçi ilə əlaqələri və qarşılıqlı əlaqəsi olmadan yalnız hər hansı bir idarəetmə elementi ilə əlaqəli şəkildə fəaliyyət sahəsini müəyyənləşdirmək mümkün deyil. İstənilən idarəetmə funksiyası mütləq şəkildə idarəetmə ilə inteqrasiya olunur.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisələrdə nəzarət sisteminin səmərəliliyini artırmaq üçün aşağıdakılar lazımdır:

1. Nəzarəti müntəzəm olaraq yenidən qiymətləndirmək;
2. Əməliyyatların gündəlik tərəqqisini izləmək; yalnız nəticələrə deyil, həm də işçilərin fəaliyyət müddətinə də diqqət yetirmək;
3. İşçinin özünə nəzarətini inkişaf etdirmək;
4. Tabeliyində olanları metodların inkişafına və nəzarətin həyata keçirilməsinə cəlb etmək;
5. Hər hansı bir müsbət təsirə nail olmaq üçün motivasiya və mükafat sistemitətbiq etmək.

Beləliklə deyə bilərik ki, idarəetmə nəzarəti təşkilatın idarəetmə sisteminin ayrılmaz hissəsidir, idarəetmə nəzarəti istehsal fəaliyyətindəki zəif tərəfləri aşkarlamağa, güclü tərəfləri tapmağa və inkişaf etdirməyə kömək edir. İdarəetmə nəzarəti bir təşkilatın effektiv mövcudluğu üçün əsasdır.

Təcrübədə təsərrüfat subyektləri daxili nəzarəti təşkil etməkdə, öz metod və qaydalarını inkişaf etdirməkdə kifayət qədər uğurludurlar. Sənaye müəssisələrində daxili nəzarət sisteminin inkişafını əngəlləyən əsas səbəblərə aşağıdakılar daxildir:

- bir iqtisadi subyektin sənaye xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla bu məsələnin elmi və metodiki cəhətdən kifayət qədər inkişaf etdirilməməsi;
- toptancılar tərəfindən daxili nəzarət sisteminin formalaşmasında yol verdiyi təşkilati və metodoloji səhvlər (təsirsiz informasiya dəstəyi sistemi; təsirsiz şəkildə qurulmuş təşkilati struktur; daxili nəzarətin tənzimlənməməsi və s.).

Bundan əlavə, daxili nəzarət sisteminin effektivliyini mütəmadi olaraq

qiymətləndirmək lazımdır. Belə bir qiymətləndirmə inkişaf etmiş nəzarət prosedurlarının həyata keçirilməsinin düzgünlüyünün yoxlanılmasına yönəlmiş testlər sisteminin hazırlanması və həyata keçirilməsindən ibarətdir. Kommersiya təşkilatlarında daxili nəzarət sistemi ilk növbədə müxtəlif zərərlərin müəyyənləşdirilməsinə və düzəldilməsinə deyil, ticarət təşkilatının xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq onların qarşısının alınmasına yönəldilməlidir.

Bölmələr üzrə müəssisədəki ümumi nəzarət sistemi, müəssisədə qəbul edilmiş qərarların praktikada yerinə yetirilməsi üçün uyğunluğunu təmin edən və gələcəkdə müvafiq tədbirlər üçün əsas olan idarəetmə uçotu rabitə şəbəkəsini nəzərdə tutur.

Daxili nəzarət sisteminin təbiəti xarici mühitdən asılıdır. Təchizatçılar, müştərilər, rəqiblər, dövlət qurumları, cəmiyyət və digər tərəflər daim təşkilatla əlaqələrə girir və yalnız xarici istifadəçilərə yönəlmiş informasiya sisteminə deyil, həm də daxili nəzarət sisteminin qurulmasına təsir göstərir.

Aşağı idarəetmə səviyyəsinin rəhbəri gündəlik nəzarəti həyata keçirir. Bunun üçün məsuliyyət mərkəzləri tərəfindən idarəetmə uçotunda yaradılan analitik, ətraflı məlumatlar lazımdır.

Təşkilatın uğurlu işləməsi üçün gəlirlilik səviyyəsi daim artmış, aktivləri qorunub saxlanılmış və böyümüş, ən vacib vasitəsi daxili nəzarət olan yaxşı işləyən bir idarəetmə mexanizmi lazımdır.

Nəzarət fəaliyyətinin təşkili strukturu təşkilatın idarəetmə strukturuna uyğun olmalıdır. Nəzarət mexanizmi, idarəetmə prosesinin tərkib hissəsi olaraq, onun bütün səviyyələrində işləməlidir. Hər bir idarəetmə səviyyəsinin öz nəzarət səviyyəsi olmalıdır.

Nəzarət sistemi, bütün şöələrdə əsas fəaliyyət sahələrindəki proseslərin idarəolunanlığının təmin olunmasına kömək etməlidir.

İşçilərin təşkilat üçün mənfi nəticələrə səbəb olan hər hansı bir hərəkəti öyrənilməli, səbəbləri və nəticələrinin miqyası təyin olunmalı, aidiyyəti vəzifəli şəxslərə doğru maddi və intizam məsuliyyəti tədbirləri tətbiq edilməlidir. Bütün bunların cəminə məsuliyyət prinsipi deyilir.

Təşkilatın mütəxəssisləri, əldə edilməsi söylərindən asılı olmayan nəticələrə görə məsuliyyət daşımamalı, yəni nəzarət qabiliyyəti prinsipinə əməl edilməlidir.

Müəssisədəki hər hansı bir nəzarət tədbiri, nəzarətin həyata keçirilməsi nəticəsində qarşısı alınacaq itkilərdən çox olmamalıdır, bu iqtisadi prinsipdir.

Proseslər təşkilatın idarəetmə siyasətinə uyğunluğu və nəticələrinə görə izlənilməlidir. Son meyar isə nəticələrə görə qiymətləndirmə prinsipi adlanan idarəetmə sisteminin məqsədlərinə çatmasıdır.

Daxili nəzarət sisteminin formalaşması özlüyündə bir məqsəd deyil, sistem idarəetmə fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə kömək etməli, təşkilatın işinin nəticələrinə müsbət təsir göstərməli və xarici və daxili mühitdəki dəyişikliklərə tez reaksiya göstərməlidir. Bir təşkilatda ən effektiv daxili nəzarət üçün yalnız qiymətlər, planlaşdırma hədəfləri, iş saatları, aktivlərin hərəkəti kimi nəzarət metodlarını tətbiq etmək deyil, eyni zamanda planlaşdırma və izləmə kimi metodları da nəzərə almaq lazımdır.

Hal-hazırda daxili nəzarət şirkətlərin iqtisadi mənafeələrini qoruyan və strateji hədəflərinə çatmağa kömək edən təsirli bir korporativ idarəetmə vasitəsidir. Düzgün təşkil olunmuş daxili nəzarət müəssisə resurslarının təhlükəsizliyinə və rəşional istifadəsinə kömək edir, hesabat istifadəçilərinin etibar dərəcəsinə müəyyənləşdirir, müəssisənin gəlirliliyinin artırılmasına və təşkilatın bazarda mövqeyinin möhkəmlənməsinə kömək edir. Bütün bu amillər sahibkarların, yüksək rəhbərliyin, tənzimləyici orqanların və digər maraqlı istifadəçilərin sahibkarlıq subyektlərinin daxili nəzarət sisteminin vəziyyətinə dair hesabat məlumatlarına marağının artmasına səbəb olur. Şübhəsiz ki, daxili nəzarətin tətbiqi idarəetmənin hər mərhələsində və hər sahədə zəruridir. Daxili nəzarət yalnız lazımi idarəetmə qərarlarını qəbul etməyə və səhvləri və çatışmazlıqları aradan qaldırmağa imkan vermir, eyni zamanda onları gözləmləməyə və qarşısını almağa kömək edir.

Nəticə olaraq qeyd edə bilərik ki, daxili nəzarət sistemi təşkilat rəhbərliyinin vacib elementidir. Daxili nəzarət sisteminin səmərəli işləməsi üçün bir sıra prinsiplərə, məsələn məsuliyyət, sabitlik, mürəkkəblik, sapsmaların vaxtında bildirilməsi, məsuliyyət bölgüsü prinsiplərinə uyğunluğunu təmin etmək

lazımdır.(<https://moluch.ru/archive/199/49027/>).

Daxili audit sisteminin təşkil olunmasına şirkətin sahibləri və yüksək rəhbərliyi qərar verir. Bu qərar bir çox amillər nəzərə alınmaqla hazırlanır: bunların arasında bir işə sahib olmaq və idarəetmə funksiyalarının ayrılması, fəaliyyət miqyası və təşkilatın struktur təsiri, aktivlərinin coğrafi bölgüsü, təşkilatın fəaliyyətinə xas olan risk səviyyəsi.

Qeyd etmək vacibdir ki, bir kommersiya müəssisələrində daxili auditin həyata keçirilməsinin iqtisadi məqsədəuyğunluğu nəzərə alınmalıdır. Müəssisə kiçikdirsə, çox güman ki, daxili audit sisteminə ehtiyac yoxdur. Ancaq fəaliyyət miqyasının artması, təşkilatın böyüməsi, eləcə də idarəetmə proseslərinin çətinləşməsi ilə sahiblər və menecerlər davam edən dəyişikliklərə baxmayaraq təşkilatın fəaliyyətinin nəzarət altında olduğu illüziyasına sahib ola bilərlər. Lakin əslində rəhbərlik artıq fəaliyyətin hər bir aspektlərinə tam nəzarət edə bilmir. Bu zaman daxili audit çox faydalı olur.

Bir çox təşkilatın ayrı sahiblik və nəzarət funksiyaları vardır. Sahiblər, cari işlərin tərffüatlarını nəzərə almadıqları halda birbaşa idarəetmə üçün ixtisaslı menecerləri işə götürdükləri müddətdə bir strategiyanın hazırlanması, təşkilatın inkişafı üçün istiqamətlərin axtarışı ilə məşğul olurlar. Eyni zamanda, rəhbərliyin fəaliyyətinə və təşkilatın ümumi vəziyyətinə nəzarət məsələsi sahiblər üçün xüsusilə aktual olur. Bu vəziyyətdə daxili audit sistemi korporativ idarəetmənin vacib bir komponentinə çevrilir və mülkiyyətçilər tərəfindən menecerlərin, muzzdlu menecerlərin fəaliyyətinə nəzarətin ən təsirli vasitəsi kimi çıxış edir (Одегова, Н.А, 2019: s.50)

Daxili auditin ancaq sahiblər üçün deyil, həmçinin təşkilatın rəhbərliyi üçün də vacib olduğunu qeyd etmək vacibdir. Menecerlərin əsas vəzifəsi müəyyən olunmuş hədəflərə ən səmərəli şəkildə çatmaqla yanaşı, işi idarə etməkdir. Bu vəzifənin uğurla başa çatması böyük dərəcədə iki amildən asılıdır:

➤ düzgün və vaxtında idarəetmə qərarları qəbul etmək üçün menecerin hər bir lazımı məlumatları varmı;

➤ qəbul edilmiş qərarların icrasına nəzarət üçün effektiv bir sistemin olmaması.

Menecerlər vəziyyəti həmişə obyektiv qiymətləndirə bilmirlər, çünki iş menecmenti onlar üçün gündəlik işlərinin ancaq bir hissəsinə çevrilmişdir. Bir menecer hər bir proseslərin onun nəzarəti altında olduğunu düşünsə də, ümumiyyətlə müvafiq məlumatları toplamaq, işləmək və qurmaq üçün vaxtı və xüsusi bacarığı yoxdur. Daxili audit, spesifikliyinə görə, təşkilatın fəaliyyətinin hər bir aspektləri və məlumatların ümumiləşdirilməsi və təhlili üçün alətlər barədə məlumatlara malikdir. Buna görə daxili audit xidməti ilə sıx qarşılıqlı əlaqə idarəetmə qərar qəbuletmə effektivliyini artırır. Məhz daxili audit rəhbərin işlərə yeni bir şəkildə baxmasına və qəbul edilmiş idarəetmə qərarlarının icra keyfiyyətini qiymətləndirməsinə kömək edən obyektiv məlumat mənbəyidir.

Daxili audit geniş filial şəbəkəsi olan təşkilatlar üçün xüsusilə vacibdir. Bu vəziyyətdə daxili auditin əhəmiyyəti rəhbərin (əsas) təşkilatın filialların (törəmə müəssisələrin) fəaliyyəti barədə vaxtında obyektiv məlumat alması zərurəti ilə müəyyən edilir. Lakin onlar öz növbəsində daxili audiddən də böyük fayda əldə edə bilirlər. Birincisi, daşıyıcısı fəaliyyətinin xüsusiyyətlərinə görə daxili audit olan ayrı-ayrı şöbələrin işindəki ən yaxşı təcrübələrlə tanış olmaq imkanı var. İkincisi, daxili audit filiallara (törəmə müəssisələrə), baş ofislərə təşkilatın siyasət və prosedurlarını daha yaxşı başa düşməyə kömək edir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Maliyyə nəzarəti, hər bir kommertiya təşkilatında maliyyə əməliyyatlarını idarə etmək, sənədləşdirmək, qiymətləndirmək və hesabat vermək üçün həmin təşkilat tərəfindən hazırlanmış siyasət və prosedurlarla əlaqədardır.

İqtisadi idarəetmə sistemində maliyyə nəzarətinin məqsədi:

- mikro və makro səviyyələrdə maliyyə idarəetmə prosesinin gedişi haqqında bütün məlumatların vaxtında alınması,
- qanun pozuntularının aşkar edilməsi,
- adekvat idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsi və yerinə yetirdiyi vəzifələrdə həyata keçirilməsidir.

Bütün bunlarla bərabər maliyyə siyasətinin uğurla həyata keçirilməsini təmin etmək üçün milli iqtisadiyyatın bütün sahələrində maliyyə mənbələrinin formalaşması və səmərəli istifadəsi prosesini təmin etmək ilkin şərtlərdəndir. Nəzarətin əsas məqsədi yoxlanılan obyektə faktiki vəziyyətin araşdırılması və idarəetmə qərarlarının icrasına mənfi təsir göstərən mənfi cəhətlərin aşkar edilməsi və ya qarşısının alınmasıdır.

Beləliklə, qeyd etdiklərimiz əsasında belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, böyüklüyündən və sənaye sahəsindən asılı olmayaraq hər bir müəssisə maliyyə nəzarəti sisteminə sahib olmalıdır. Çünki, belə bir siyasət yalnız hesabatların düzgünlüyünü təmin etmir, həm də saxtakarlığın qarşısını almağa və aradan qaldırmağa kömək edir və təşkilatın fiziki və qeyri-maddi mənbələrini qoruyur.

İkinci fəsildə aparmış olduğumuz analiz nəticələrinə əsasən bu qənaətə gəlirik ki, sənaye müəssisələri üçün mühasibat uçotu və maliyyə hesabatlığının sadələşdirilməsi mərhələlərlə baş tutmuşdur. Praktikanın tələbləri əsasında hüquqi sənədlərə dəyişikliklər edilib və hazırda da edilir. Mühasibat haqqında əvvəlki qanunda kiçik sahibkarlıq subyektləri müəssisə uçotunu sadələşdirilmiş uçot qaydalarına görə aparmalı idi. Sadələşdirilmiş uçotun isə praktikada öz tətbiqini bəzi hallarda tapa bilməməsi onun geniş şəkildə yayılmasını əngəllədi. Nəticədə kiçik sahibkarlıqlarda ciddi sadələşdirilmənin aparılmasının əvəzinə yeni dərc edilmiş qanunla artıq müəssisələr öz uçotunu KOS-lar üçün MHBS-a əsasən

aparmalıdır.

Kommersiya müəssisələrində daxili nəzarət sisteminin inkişafına mane olan əsas problemlərdən biri iqtisadi subyektin sektor xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla bu məsələnin elmi və metodoloji aspektdə kifayət qədər inkişaf etməməsidir. Bununla belə, müəssisə balansının hazırlanmasında Maliyyə Nazirliyi tərəfindən təsdiq olunmuş mövcud hesabatı istinadla yol verilən fərqlər, daxili nəzarət sisteminin formalaşmasında müəssisə tərəfindən buraxılan təşkilati və metodoloji səhvlər, daxili nəzarətin tənzimlənməməsi və s. kimi problemlər də mövcuddur.

Bu siyahıya aşağıdakı müəssisədəxili problemləri də əlavə edə bilərik:

➤ Daxili auditi tənzimləyən mövcud qanunvericilik bazasının potensial təsirsizliyi.

- Auditorların aşağı təcrübəsi.
- Yetərsiz ixtisaslı kadr sayı.
- Tələb olunan sənədlərin vahid formalarının olmaması.
- Fəaliyyətlər üzərində daxili nəzarətin avtomatlaşdırılmaması.

Kommersiya müəssisələrində daxili nəzarət sisteminin inkişafını əngəlləyən əsas səbəblərə aşağıdakılar daxildir:

- bir iqtisadi subyektin sənaye xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla bu məsələnin elmi və metodoloji cəhətdən kifayət qədər inkişaf etdirilməməsi;

- toptancılar tərəfindən daxili nəzarət sisteminin formalaşmasında yol verdiyi təşkilati və metodoloji səhvlər (təsirsiz informasiya dəstəyi sistemi; təsirsiz şəkildə qurulmuş təşkilati struktur; daxili nəzarətin tənzimlənməməsi və s.).

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisələrdə nəzarət sisteminin səmərəliliyini artırmaq və kommersiya müəssisələrində daxili nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi məqsədilə aşağıdakıları təklif etmək olar:

- ✓ Nəzarəti müntəzəm olaraq yenidən qiymətləndirmək;
- ✓ Əməliyyatların gündəlik tərəqqisini izləmək;
- ✓ Yalnız nəticələrə deyil, həm də işçilərin fəaliyyət müddətinə də diqqət yetirmək;
- ✓ İşçinin özünə nəzarətini inkişaf etdirmək;

- ✓ Hər hansı bir müsbət təsirə nail olmaq üçün motivasiya və mükafat sistemi tətbiq etmək;
- ✓ Maliyyə nəzarətinin həyata keçirilməsində dünya təcrübəsi nəzərə almaq;
- ✓ Maliyyə nəzarətinin həyata keçirilməsində maraqlı şəxsləri həvəsləndirmək;
- ✓ Təsərrüfat daxili nəzarətin gücləndirilməsinə şərait yaratmaq;
- ✓ Daxili nəzarət qurumlarının fəaliyyətini beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla təkmilləşdirilmək;
- ✓ İnkişaf etmiş xarici ölkələrdə daxili nəzarət və risklərin idarə olunması sahəsində mövcud qanunvericiliyi öyrənilmək və tətbiq etmək;
- ✓ Daxili nəzarət sistemlərinin fəaliyyətinə mütəmadi monitorinqlər keçirilmək;
- ✓ Daxili nəzarət mexanizmlərinin və xidmət strukturlarının fəaliyyətinin səmərəliliyini mütəmadi qiymətləndirilmək.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Əliyev Ş. H, Hacıyev F. Ş. (2015), Audit. Bakı, “Azərb. Dövlət İqtisad Un-ti”, -310 səh
2. Hacıyev .R.İ (2015) Təftiş və nəzarət, Bakı, “Elm və təhsil”,-213 səh
3. Keyfiyyətə nəzarət, daxili audit, təhlil və qiymətləndirmə, əlaqəli xidmətlər üzrə Beynəlxalq Standartların Toplusu I cild. Bakı, Elm : 2018,.512 səh
4. Keyfiyyətə nəzarət, daxili audit, təhlil və qiymətləndirmə, əlaqəli xidmətlər üzrə Beynəlxalq Standartların Toplusu II cild.Bakı, Eelm: 2019, 475 səh
5. Quliyev F. M, Əzizov R. N, İbrahimov Z. H. (2016), Beynəlxalq bank auditi. Bank, “Elm”-328 səh
6. Namazova C.B. (2015), Praktiki Audit. Bakı, “Azərnəşr”, -286 səh
7. Novruzov V.T., Yaqubov. Ş.H, Qənizadə R.T., (2016), Daxili audit fəaliyyətinin təməl prinsipləri. Bakı, “Beynəlxalq Auditorlar İnstitutu”, 44 səh
8. Vahid Novruzov Bakı 2018, «Auditor təşkilatlarında PL/TM-ə qarşı mübarizə sahəsində daxili nəzarət sisteminin səmərəliliyinin müəyyən edilməsi üzrə METODİK VƏSAİT»

Rus dilində

1. Бариленко, В.И. (2019) Анализ фискальной отчетности /, - М .: КНОРУС, - 309 с.
2. Васильчук, О.И. Основы управления предприятиями руководителями. Сибирская денежная школа. - 2019. - №3, с.87-103.
3. Кириченко, М. Основы внутреннего контроля. Иерархические части здания. Финансовая бумага. - 2021. - №1, с.142-168.
4. Кошанов, О.Ю. Оценка системы внутреннего контроля в кредитном фонде в соответствии с руководящими принципами глобальной проверки / МСФО и МСА. - 2020 - No 4, с.187-201

5. Мельник, М.В. (2018) Анализ монетарной и финансовой деятельности предприятия: материалы для чтения / М.: ФОРУМ: ИНФРА М, - 292 с.
6. Нечитайло, А.И. Идея, суть и стандарты создания бухгалтерских и выявленных идей / Аудит и денежная экспертиза. - 2019. - № 6. - с. 38-53
7. Одегова, Н.А. Оценка результативности системы внутреннего контроля для задач с обязательством денежных предприятий / Аудитор. - 2019. - № 1, с.45-73.
8. Панкратова, Л.А. Внутренний обзор в современной ассоциации руководителей. / Аудитор. - 2020. - № 10, с.165-198.
9. Петрова, В. И (2020) Управленческий учет и экспертиза / ИНФРА-М, - 500 с.
10. Рыбалко О.А. Ключевая организация и планирование как важнейшие компоненты современной системы управления / международного бухгалтерского учета. - 2020. - № 18, с.39-52.
11. Савельев, И. Указание по проверке плана расходов на защиту от рыночных потрясений / Финансовый директор. - 2020. - № 10, с.36-52.
12. Ситнов, А.А. (2020) Аудит фреймворков: монография для асов / - М.: UNITY-DANA, - 239 с.
13. Соловьева О. В. Международные стандарты финансовой отчетности. Прикладная структура для планирования и показа сводок бюджета. / - М.: Эксмо, - 285 с.
14. Сотникова Л.В. (2019) Бухгалтерские пояснения ассоциации. / М.: Издательство БИНФА. - 704 с.

15. Твердохлебов В.В. Планирование позволяет вам разработать возможности и определить соответствие организации / дежурного посыльного в России. - 2019. - №11, с. 154–173

16. Шевченко, Е.С. Принципы относительной экспертизы опасности руководителей. Правление в кредитной организации. - 2020. - № 3, с.56-82.

17. Шуремов Е.Л. (2016) Информационные рамки для большого бизнеса Правление. / М.: Бухгалтерский учет, - 312 с.

18. Костикова, А. М. Эффективные вопросы объединения рамок внутреннего контроля на предприятии / А. М. Костикова. - Текст: директ / Экономика, руководители, учет: материалы VI Междунар. логично. конф. (Краснодар, февраль 2016 г.). - Краснодар: Новация, 2016. - - С. 62-65.

19. Зарипова, Д.И. Методика проведения успешной организации внутреннего контроля на предприятии / Д.И. Зарипова. - Текст: прямой / Молодой исследователь. - 2015. - №3 (83). - С. 421-424.

20. Громова, С. В. Проблемы организации внутреннего контроля на предприятии / С. В. Громова. - Текст: прямой / Молодой исследователь. - 2016. - № 18 (122). - С. 240-242.

21. Петракова, Н.И. Проблемы и возможности развития внутреннего контроля на предприятии / Н.И. Петракова. - Текст: прямой / Молодой исследователь. - 2018. - № 13 (199). - С. 257-260.

22. Улыбка, Я. Г. Улучшение ассоциации внутреннего контроля в российских организациях / Я. Г. Улыбка. - Текст: прямой / Молодой исследователь. - 2017. - № 12 (146). - С. 267-270.

İngilis dilində

1. Biluha, M.T. (2016). Financial control: theory, revision, audit: Washington., - 428 pp.

2. Amudo, A., Inanga, E.L. (2013) Evaluation of Internal Control Systems: A Case Study from Uganda, International Research Journal of Finance and Economics (27), pp. 134 – 154.

3. Robertson. C.A., “Internal audit and enterprise competitiveness” // Audit statements, 2012, №7, pp.38-42.

İnternet resursları

1. <https://icdenetim.ktb.gov.tr/TR-46884/ic-denetcinin-gorevleri.html>
2. https://oios.un.org/sites/oios.un.org/files/audit_manual_march_2017_ed_r_sep19.pdf
3. <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/is/pdf/2018/07/kpmg-top-10-internal-audit-tech-2017.pdf>
4. <https://moluch.ru/conf/econ/archive/172/9731>
5. <https://moluch.ru/archive/122/33834>
6. <https://moluch.ru/archive/199/49027>
7. https://audit.gov.az/uploads/shura_305_5_metodik_vesait.pdf
8. www.economics.studio

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Daxili audit xidməti ilə daxili nəzarət xidməti arasındakı mahiyyət və fərqlər.....	39
Cədvəl 2: Daxili nəzarət sisteminin tətbiqi mərhələləri.....	40
Cədvəl 3: Satış şöbəsinin əsas funksiyaları.....	41
Cədvəl 4: Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC Müəssisəsi, Atena MMC və Delta Qrup C.O. MMC balans aqreqlarının strukturu.....	44
Cədvəl 5: Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC, Atena MMC və Delta Qrup C.O. MMC istehsal müəssələrinin kapital strukturu.....	44
Cədvəl 6: Quşçuluq Şirkəti MMC, Atena MMC Delta Qrup C.O. MMC istehsal müəssələrinin mühasibat balansının likvidlikəmsalı.....	45
Cədvəl 7: Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC, Atena MMC və Delta Qrup C.O. MMC istehsal müəssələri üzrə rentabellik göstəricisi.....	46
Cədvəl 8: Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC , Atena MMC və Delta Qrup C.O. MMC istehsal müəssələri üzrə aktivlərin dövryyəsi.....	47
Cədvəl 9: Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC , Atena MMC və Delta Qrup C.O. MMC istehsal müəssələri üzrə maliyyə leveridji.....	48
Cədvəl 10: Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC , Atena MMC və Delta Qrup C.O. MMC istehsal müəssələri üzrə əməliyyat və maliyyə leveridjinin birgə səmərəsi.....	48
Cədvəl 11: Daxili nəzarətin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi modeli.....	53

Sxemlərin siyahısı

Sxem 1: Maliyyə nəzarəti mexanizmi	14
Sxem 2: Maliyyə nəzarəti subyektləri.....	16
Sxem 3: Maliyyə nəzarətinin təsnifatı.....	18
Sxem 4: Maliyyə nəzarətinin formaları.....	22
Sxem 5: Daxili nəzarət.....	26